

Міністерство освіти та науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

01 освіта
012 дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

***“Педагогічні умови формування у старших дошкільників
впевненості у собі у продуктивних видах діяльності”***

студентки **Кареліної Світлани Григорівни**

Науковий керівник:

к.пед.н., доцент Пихтіна Н. П.

Рецензенти:

канд. психол. наук, доцент.

Пісоцький О. П.

кан. пед. наук, доцент Турчина І. С.

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

м. Ніжин - 2019

Анотація. Тема магістерської роботи “Педагогічні умови формування у старших дошкільників впевненості у собі у продуктивних видах діяльності” досліджувалася на теоретичному та емпіричному рівнях. Результати вивчення представлені у трьох розділах роботи. На теоретичному рівні обґрунтована проблема необхідності виховання у дошкільників впевненості у собі у продуктивній діяльності, зокрема: проаналізовано стан вивчення проблеми вольової активності дітей дошкільного віку, здійснено огляд та відповідну аналітичну роботу над джерельною базою з вивчення проблеми розвитку особистісного утворення дітей дошкільного віку у зображувальній діяльності.

Для розв’язання емпіричних завдань дослідження, розроблена програма й методика констатувального, формувального й контрольного етапів педагогічного експерименту. Розроблені критерії, показники та рівні сформованості впевненості у собі дітей 5 -6 років, визначено й обґрунтовано педагогічні умови їх вдосконалення, скомпоновано систему роботи з оптимізації виховного процесу щодо формування впевненості у собі в продуктивних видах діяльності.

Ключові слова: особистість дошкільника, вольова поведінка, вольові якості, впевненість у собі, продуктивна діяльність.

Annotation. The theme of the master's thesis "Pedagogical conditions for the formation of confidence in productive activities in older preschoolers" was investigated at theoretical and empirical levels. The results of the study are presented in three sections. At the theoretical level, the problem of the need to educate the preschoolers of self-confidence in productive activity is substantiated, in particular: the state of studying the problem of volitional activity of preschool children is analyzed, the review and corresponding analytical work on the source base for studying the problem of personal education development of preschool children is made.

In order to solve the empirical problems of the research, the program and methodology of the ascertaining, forming and controlling stages of pedagogical experiment were developed. The criteria, indicators and levels of self-confidence of children 5-6 years have been developed, pedagogical conditions for their improvement have been defined and justified, the system of work on optimization of the educational process for forming self-confidence in productive activities has been developed.

Keywords: preschooler personality, volitional behavior, volitional qualities, self-confidence, productive activity.

ЗМІСТ

ВСТУП	.5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ ДИТИНИ 5 -6 РОКІВ У ПРОДУКТИВНИХ ВИДАХ ДІЯЛЬНОСТІ	
	10
1.1. Проблема волі та вольових якостей у контексті наукового знання	.10
1.2. Впевненість у собі як важлива якість особистості дитини 5 -6 років	.
1.3. Продуктивна діяльність як чинник розвитку впевненості у собі дитини 5 -6 років життя	.21
Висновки	до розділу
1	.26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ ДІТЕЙ 4 -6 РОКУ ЖИТТЯ У ПРОДУКТИВНИХ ВИДАХ ДІЯЛЬНОСТІ	
	.27
2.1.	Методика та процедура дослідження27
2.2. Аналіз рівнів розвитку впевненості у собі дітей 5 -6 років у продуктивній діяльності	35

2.3. Визначення впливу дорослих на впевненість у собі у зображувальній діяльності дітей 5 років	5	-6
Висновки до другого розділу	41	
Висновки до другого розділу	49	

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ВПЕВНЕНОСТІ ДІТЕЙ 5 -6 РОКІВ У ПРОДУКТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
.50

3.1. Обґрунтування педагогічних умов виховання впевненості дітей 5 -6 року життя в продуктивній діяльності	50	
3.2. Система роботи з виховання впевненості у собі дітей 5 -6 років у зображувальній діяльності	56	
3.3. Контрольний етап експерименту	64	
Висновки до розділу 3	69	

ВИСНОВКИ
.70

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ73

ДОДАТКИ
. . .81

ВСТУП

Актуальність проблеми. У сучасних умовах розвитку українського суспільства суттєво зросли вимоги до здатності особистості поводитися компетентно, адекватно, гнучко, виявляти здорову міру довіри оточуючому світу та самій собі. На часі виховання у підростаючого покоління соціальної мобільності, самостійності, впевненості у власних силах.

Зміна суспільних пріоритетів авторитетів, модернізація змісту дошкільної освіти України на засадах особистісно орієнтованого підходу об'єктивують необхідність створення у дошкільному закладі та сім'ї сприятливі умови для виховання у дітей 5-6 років уміння діяти активно, впевнено, зважено, досягати успіхів у різних видах діяльності.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти України спрямовують увагу фахівців на необхідність формування у дітей перших семи років життя оптимістичного світобачення, ціннісного самоствавлення, довіри до своїх можливостей, впевненості в собі, здатності об'єктивно оцінювати результати своєї діяльності, поведінку, особистісні якості.

Доцільність вивчення феномену впевненості в собі обумовлена розвитком у старшому дошкільному віці таких трьох основних ліній: лінії формування довільної поведінки, лінії оволодіння засобами та еталонами пізнавальної діяльності та лінії переходу від егоцентризму до децентрації. Саме вони, на думку Д. Ельконіна, визначають готовність дитини до школи, свідоме ставлення до життєдіяльності, здатність діяти цілеспрямовано, виявляти елементарну міру досвідченості.

Важливу роль у формуванні в дошкільному віці уміння поводитися впевнено відіграють такі новоутворення свідомості та особистості, як виникнення схематичного цілісного дитячого світогляду, первинних етичних інстанцій, супідрядності мотивів, довільної поведінки та особистої

свідомості. Як зазначає Л. Обухова, дошкільник починає усвідомлювати свої можливості, розуміти їх обмеженість та своє місце у системі суспільних відносин.

Феномен впевненості у собі досліджувався фахівцями переважно крізь призму довіри зростаючої особистості до себе та уміння цінувати себе (А. Купрейченко). Проблеми впевненості в собі та умовам її виховання на різних етапах онтогенезу присвячено праці педагогів Ш. Амонашвілі, А. Белкіна, Н. Виноградової та психологів І. Дубровіної, В. Мерліна, А. Петровського.

Сучасні теоретико - експериментальні праці акцентують увагу на різних аспектах виховання впевненості в собі, а саме: на механізмах формування цього процесу (І. Вайнер, В. Висоцький, Д. Ковач); на впевненості як соціально-психологічній характеристиці особистості (О. Папір, В. Ромек, Є. Смаглій), на специфіці виникнення і розвитку впевненості у різних видах діяльності – суспільній (Т. Маталіна) і навчальній (В. Бутовська, О. Серебрякова); на впливі впевненості у собі на досягнення успіху в діяльності (Ф. Іващенко, О. Нікітіна).

Разом з тим особливості формування зазначеної якості особистості у старшому дошкільному віці вивчено недостатньо. У науковій літературі відсутня єдина думка щодо природи та механізмів формування впевненості в собі; чітко не диференційовано вікову специфіку та не визначено чинники виховання впевненої поведінки у дошкільному віці. Вимагають конкретизації педагогічні умови оптимізації освітнього процесу дошкільного закладу з метою виховання у дітей впевненості у собі; залишається актуальною розробка методів, форм та засобів ефективного розвитку у дошкільників позитивних уявлень про себе, реалістичної самооцінки, уміння долати труднощі на шляху до мети, а також питання продуктивних видів діяльності, що є одним з чинників розвитку досліджуваного феномену.

Таким чином, недостатня розробленість досліджуваної проблеми та необхідність подолання суперечності між потребою педагогічної практики в

ефективній технології виховання у дошкільників впевненості у собі та її відсутністю в дошкільній педагогіці зумовили вибір теми магістерської роботи: *«Педагогічні умови формування у старших дошкільників впевненості в собі у продуктивних видах діяльності»*.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку впевненості в собі у продуктивних видах діяльності.

Завдання дослідження:

Проаналізувати проблему волі у науці та з'ясувати значення впевненості у собі у контексті вольової активності дітей 5 -6 років.

Обґрунтувати продуктивну діяльність дітей старшого дошкільного віку у якості чинника розвитку впевненості у собі.

Розробити критерії та показники, схарактеризувати рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі в продуктивних видах діяльності.

Обґрунтувати та апробувати педагогічні умови та методи ефективного виховання у дошкільників впевненості у собі у продуктивних видах діяльності.

Об'єкт дослідження - виховання у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі.

Предмет дослідження - педагогічні умови формування у дітей 5 -6 років впевненості у собі у дошкільному в продуктивних видах діяльності.

Гіпотези дослідження: ефективність виховання у дітей 5 -6 років впевненості у собі буде ефективним за дотримання наступних педагогічних умов:

- *формування свідомого ставлення дітей 5 -6 років до соціально схвалюваних та неприйнятних дій і вчинків;*
- *педагогічна компетентність вихователя у роботі з дошкільниками;*
- *наявність позитивних зразків культури мовлення та поведінки дорослих – батьків, вихователя*

У дослідженні використано *теоретичні*: вивчення наукових джерел з філософії, психології, педагогіки з метою уточнення ключових понять, розроблення критеріїв і показників досліджуваного явища; аналіз, порівняння та узагальнення; *емпіричні*: діагностичні (спостереження, бесіди, анкетування); педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний); *статистичні*: методи статистичного аналізу для інтерпретації та узагальнення отриманих даних.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- *уперше* визначено сутність поняття «впевненість дошкільника у собі як особистісна риса», «продуктивна діяльність як чинник впевненості у собі»; розроблено критерії, показники та охарактеризовано рівні сформованості впевненості у собі дітей 5 -6 років; обґрунтовано педагогічні умови та розроблено методи ефективного вдосконалення у продуктивних видах діяльності впевненості у собі дітей старшого дошкільного віку;
- *уточнено* структуру «впевненості дошкільників у собі» як єдність когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів; та з'ясовано спрямованість впевненості у собі як властивості особистості, ядром якої є позитивна оцінка дитиною умінь та здібностей, достатніх для досягнення важливих для неї цілей у продуктивних видах діяльності;
- *подальшого розвитку набули* методи, форми та засоби виховання у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та впровадженні у практику виховної роботи експериментального дошкільного закладу методики діагностики рівнів сформованості у дітей 5- 6 років впевненості у собі; у розробці комплексу методів ефективного формування у дітей старшого дошкільного віку означеної якості особистості в продуктивних видах діяльності.

Основні положення, одержані у дослідженні емпіричні дані та висновки магістерської роботи можуть бути використані у процесі підготовки

бакалаврів у вищих навчальних закладах педагогічної спрямованості у змісті курсів «Дошкільна педагогіка», «Теорія та методика співпраці з родинами»

Апробація результатів дослідження. Основні результати магістерської роботи апробовано через:

- **участь у** Всеукраїнській науково-практичній конференції: «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» м. Ніжин, грудень 2019 рік.
- **друк статей:** Кареліна С. Г. Ігрова діяльність як засіб розвитку вольової поведінки у дітей старшого дошкільного віку // Збірник наукових статей студентів спеціальності «Дошкільна освіта» / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019 – С. 111 – 117.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел,. Загальний обсяг роботи сторінки, з них с. основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ ДИТИНИ 5 -6 РОКІВ У ПРОДУКТИВНИХ ВИДАХ ДІЯЛЬНОСТІ.

1.1. Проблема волі та вольових якостей у контексті наукового знання. Воля є найбільш складним явищем до якого будь-коли зверталися дослідники. На початку наукового етапу ця, найбільш глобальна категорія, з різних сторін аналізувалася науковцями у філософії. При цьому вони завжди пов'язували її з сильною стороною особистості. Так, це явище у сьогоднішній філософській думці тлумачать як здатність людини до організуючих зусиль над собою. Вона ототожнюється з можливостями індивідуума актуалізувати й спрямовувати у потрібному руслі особистісну активність, долати перепони під час досягнення поставленої перед собою мети [84, с. 88]. Як бачимо, вказаний феномен пов'язаний зі свідомістю та передбачає фізичну та психологічну детермінацію поведінки

На думку В. Котирло, теоретичне значення означеної проблеми полягає у тому, що вона дозволяє глибше зрозуміти особистість як саморегульовану систему, розкрити механізми її свідомої активності, спрямованої на доцільні зміни оточуючого світу і самої себе. По суті йдеться про можливість завдяки волі зрозуміти особистість в її у процесі саморозвитку [43, с.7] .

Визначаючи зміст провідної категорії, Н. Пов'якель підкреслює, що це явище є своєрідною формою психічного відображення. Вона виявляється у здатності індивіда задовольнити власні бажання, реалізувати поставлену мету, підібрати дії для подолання зовнішніх чи внутрішніх перепон у діяльності. Авторка при цьому акцентує увагу на основних її функціях: усвідомлене обрання мотиву та мети, регулювання актів поведінки, вдосконалення особистісних можливостей. Як бачимо, підкреслюється два аспекти у вивченні волі: особистісний і діяльнісний.

На думку Л. Виготського, Д. Ельконіна, В. Давидова, Л. Божович, О. Леонтєва, прийняття надзвичайно важливих рішень і виконання складних дій передбачає дотримання двох умов:

- наявність необхідних знань, умінь і навичок у тій галузі діяльності, в яких відбувається вольовий акт;
- опанування особистістю власне вольових умінь, тобто певних прийомів керування своєю поведінкою.

І.Д.Бех звертає увагу на важливість того, що етап усвідомлення особистістю своїх можливостей досягнення мети належить мислительній дії і, водночас, складовим елементом вольового акту. Її наслідком є усвідомлення взаємозв'язків між шляхом реалізації за певних обставин і прогнозованою ціллю. Далі індивідуум співвідносить шляхи та конкретні можливості з існуючими орієнтаціями, засвоєними нормами поведінки, почуттями. Боротьба мотивів і вибору – центральний у складній вольовій дії. Наслідком розв'язання цієї ситуації є прийняття однієї з можливостей в якості рішення. Оскільки внутрішній конфлікт розв'язується, спадає напруга, уточнюються засоби, способи, послідовність їх використання, здійснюється уточнене планування. Починається реалізація прийнятого рішення. Етап здійснення прийнятого рішення не звільняє суб'єкта діяльності від необхідності докладати вольові зусилля – практичне здійснення накресленої цілі пов'язане з доланням перешкод. Внаслідок вольової активності для суб'єкта діяльності з'являється два аспекти результату: перший – це реалізація поставленої цілі; друге – оцінка своїх дій виконавцем, авторитетними для нього людьми, можливість здобути особистий досвід [8, с. 152].

Вивчення наукової літератури засвідчило інтерес психологів до волі як синтезу певних вольових якостей, вольових рис характеру особистості. Під ними розуміють прояви у конкретних поведінкових актах особистісних властивостей людини, які є надзвичайно стійкими, мають постійні прояви та чинять вплив на всі системи індивідуальності. Зокрема до них відносять

цілеспрямованість, дисциплінованість, рішучість, сміливість, наполегливість та інші [Пс, с. 63]. Це далеко не повний їх перелік.

Властивості волі визначаються психологами як значно стабільні, такі, що є незалежними від зовнішніх обставин новоутворення у психіці, які засвідчують певний рівень сформованості в особистості здатності регулювати власну поведінку. Їх основною відмінністю є ступінь представленості та стабільний прояв у діяльності за певних обставин у вигляді вольових актів. Міра розвиненості та їх поєднання в особистісній організації не є однозначним, що підкреслює належність цієї сукупності властивостей до сфери індивідуальності.

Їх розвиненість, крім того вони в цілому (вольові риси) позитивно характеризують особистість, засвідчуючи високий рівень сформованості її вольової сфери. Водночас кожна із зазначених вольових якостей має свій антипод: сила волі – слабкість волі (проявляється у негативізмі, невмінні підкоряти свої дії доводам розуму, протистояти недоцільним бажанням); самовладання – нестриманість (нестача терпіння, невміння зачекати певний час, утриматися від небажаних проявів – вербальних та дієвих); цілеспрямованість – безцільність (дії імпульсивні, одноманітні, непродуктивні, залежні від настрою та ситуації); наполегливість – податливість (зіткнення з труднощами деморалізує, гальмує активність, продукує поступливість); ініціативність – пасивність (безініціативність, орієнтація лише на дотримання вимог авторитетних інших, інертність поведінки); самостійність – залежність (звичка передчасно звертатися за допомогою, конформізм у стосунках з іншими); рішучість – невпевненість (недовіра своїм можливостям, звичка сумніватися); сміливість – боязкість (ухиляння від виконання нових і складних завдань, боязнь помилитися); послідовність – непослідовність (невміння узгоджувати головне і другорядне, слова і вчинки).

Важливим для розуміння сутності волі як особистісного феномену є такий аспект проблеми, як цілепокладання. Як зазначає Т.О.Гордєєва, цілі й наміри – невід'ємна складова мотиваційного процесу, який спрямовує і регулює

діяльність. Ціль – усвідомлене уявлення особистості про майбутній результат, до якого вона прагне, його передбачення. Як зазначає психолог, інформація про складність обраних цілей, міру їх чіткості, конкретність, широту, реалістичність, близькість-віддаленість, спрямованість, самостійність характеризує особистість з боку її здатності запускати, підтримувати та регулювати свою діяльність [5, с.262].

Т.О.Гордєєва наголошує на важливості прояснення того, чи приймає особистість мету діяльності. Вона підкреслює: якщо вона її не приймає, мета не становить для неї інтересу, то вона не буде докладати зусилля, необхідні для її досягнення. Автор резюмує: оптимальний варіант функціонування мотивації досягнення включає наявність чітких, конкретних, значущих й досить важких (оптимальних) для виконавця цілей, спрямованих на досягнення успішного результату. Цей варіант ґрунтується на довірі власним можливостям, відчутті підконтрольності засобів досягнення мети [5, с.270].

Вітчизняні та зарубіжні психологи А.Бандура, М. Батурін, О.Белкін, А. Маслоу та ін. вважають основним чинником досягнення особистістю успіху впевненість у собі, довіру власним можливостям. Отже, довіра власній ефективності, на думку вітчизняних та зарубіжних психологів, є однією з важливих характеристик особистості, які визначають постановку та досягнення близьких та віддалених цілей. Саме довіра до себе, в цінність того, що людина робить, допомагає їй досягти успіху, виявити витримку, вистояти переобличчям випробувань їхньої волі. Іншими джерелом упевненості в собі виступає довіра можливостям зростаючої особистості з боку авторитетних для неї дорослих.

Таким чином нестача упевненості у собі може призвести до того, що особистість виявиться нездатною ефективно розв'язувати задачі, що постають перед нею, оскільки продукують сумніви щодо власної спроможності. Водночас провідні вітчизняні та зарубіжні психологи наголошують на тому, що надмірна самовпевненість, завищена, надмірно відірвана від реальності впевненість у собі, теж шкідлива. Люди з надмірною впевненістю в собі, на

думку Т.О.Гордєєвої, втрачають здатність розпізнавати момент, коли необхідно визнати свою помилку, зробити щось для власного самовдосконалення. Прогрес в особистісному становленні таких людей відбувається значно повільніше [5, с.275].

Як зазначає М.Є. Мішечкіна, найбільш несприятливим для успішного досягнення поставленої мети є сполучення, з одного боку, її високої значущості, привабливості для особистості, а з іншої – наявності низької довіри до власної ефективності, невпевнена поведінка. Таке поєднання може призвести до короткотривалого прояву нею наполегливості, проте з часом внаслідок переживання невідповідності досягнутих результатів бажаним – до розчарувань, апатії, депресії. Вказаний автор розглядає в якості мінімально достатніх критеріїв впевненої поведінки зростаючої особистості гармонійне поєднання в ній здатності розраховувати на себе, оптимістичне ставлення до труднощів, адекватне оцінювання власних можливостей [60, с.73].

Відомі психологи І.Д.Бех, В.О.Іванніков, О.Л.Кононко, В.К.Котирло, С.Є.Кулачківська, Г.О.Люблінська та інші підкреслюють, що розвиток волі є результатом усієї сукупності виховних впливів на особистість, а не лише окремих спеціальних заходів. Виховання вольової сфери нерозривно пов'язане з усією системою морального, розумового, фізичного, трудового, естетичного виховання в сім'ї та суспільному закладі. Вказані автори зазначають: виховання волі є процесом формування особистості в цілому, а не якоїсь однієї якості. Основним принципом вихованні волі, на їх думку, є правильне сполучення свідомого переконування дітей з організацією доцільних вимог до їх поведінки [8, 20, 23, 35].

Отже, проблема волі розглядається у контексті активності особистості та її організації структури: вольова поведінка та властивості індивіда. Своєрідним сплавом цих двох напрямків, на нашу думку, є впевненість у власних намірах, діях. Ця властивість підкреслює єдність поведінкових актів, у плані прийняття рішення та конкретних дій, та особистісної організації людини, яка бере початок з дошкільного дитинства.

1.2. Впевненість у собі як важлива якість особистості дитини 5 -6 років. Означена властивість є невід'ємною ознакою розвиненої людини. Зазвичай під нею у психології розуміють усвідомлене ставлення індивіда до власних здатностей в умовах реалізації їх конкретній формі активності, основою якого є адекватна самооцінка [70, с. 73]. Так, наявність названої риси позитивно оцінюється фахівцями. Вони наголошують на залежності від неї результату, налаштованості на успіх, на діяльнісні переживання під час задоволення актуальних потреб, реалізації мети. Водночас підкреслюється її ситуативність, оскільки ця якість може мати ознаки лише у певних видах діяльності. В інших поведінкових актах будуть спостерігатися невпевнені дії, негативні переживання, які в основі своїй мають неадекватне оцінювання власних потенцій і здібностей.

Як бачимо, наголошується на двох моментах. По-перше розглядається це утворення як певний континуум рис впевненість – невпевненість у собі. По-друге підкреслюється необхідність її цілеспрямованого формування, оскільки вона у переважній більшості є ситуативним проявом у поведженні людини. Третій момент, на який варто звернути увагу – це підґрунтя цієї риси: здібності, наявний досвід виконання конкретних дій, належна і об'єктивна самооцінка власних можливостей, прогнозування результатів, позитивні емоційні переживання.

Зокрема О. Запорожець, Я. Неверович наголошують на тому, що саме у дітей 5 -7 років з'являється свідомо цілеспрямована поведінка, пов'язана зі здатністю малюка долати труднощі. Науковці визначають її цілеспрямовану активність, в основі якої покладено моральні мотиви. Власне це моральна саморегуляція поведінки, підкреслюючи, що це – саморегуляція, тому важливо виховувати у дітей здатності об'єктивно ставити перед собою конкретні цілі та намагатися досягати успіху у під час їх реалізації у складній діяльності.

Водночас важливим для формування впевненості у собі залишається аспект, пов'язаний з вибором ним правильних способів здійснення вольової поведінки, особливо коли на шляху до мети є перешкоди. Зокрема

Я. Неверович підкреслює: долання перешкоди заради досягнення мети надає дії справді вольового характеру. Отже, це за своєю сутністю є цілеспрямована усвідомлена дія дошкільника, заснована на мобілізації зусиль, необхідних для долання труднощів та перешкод на шляху до мети.

На думку В. Висоцького, за своєю сутністю упевненість в собі полягає у прийнятті особистістю своїх дій, рішень, умінь, навичок як правильних, доцільних. Йдеться про те, що ядром упевненості в собі виступає стабільне позитивне ставлення особистості до себе – до своїх здібностей, якостей, досягнень, які передбачають її активну участь у соціальних ситуаціях. Самооцінка особистості, віра в ефективність застосованого поведінкового репертуару - важливі складові упевненості в собі [20].

Для формування у дитини старшого дошкільного віку впевненості як риси характеру важливе позитивне ставлення до себе. О. Смирнова наголошує, що в період 6 -7 років у малюка відбувається зміна «образу себе» - він стає більш складним, містить уявлення не лише про своє «реальне», а й «ідеальне» Я. Це стимулює процес особистісного зростання дитини, створює сприятливі умови для формування впевненості у собі, збагачує досвідом усвідомлення своєї недосконалості [25, с.366].

На етапі старшого дошкільного віку, як ніколи раніше, дає про себе знати прагнення дитини одержати від значущих дорослих визнання своїх чеснот та досягнень. С.Тищенко зазначає, що саме у цей віковий період дитина намагається усілякими способами відстояти свою гідність, заявити про свої права оточуючим, домагатися справедливої оцінки своїх вчинків, якостей, результатів діяльності. Вказаний фахівець зазначає, що це є свідченням розвитку її самосвідомості – здатності більш-менш об'єктивно оцінювати себе, ціннісно ставитися до себе та регулювати свою поведінку. С.Тищенко привертає особливу увагу до важливості формування у старшому дошкільному віці елементарної системи цінностей, зокрема почуттів самоцінності, самоповаги, власної гідності [81, с.48].

Оперуючи поняттями впевненість – невпевненість - самовпевненість, О Серебрякова вказує на їх залежність не лише від зовнішньої, але й від характеру самооцінки, зокрема її адекватності та стійкості. На думку даного автора, основою впевненості дитини у собі виступає її вміння правильно оцінити свої сили та можливості відповідно до конкретних вимог та умов діяльності. Зокрема авторкою доведено, що найсильніше, проте однобічно впливають на самооцінку дитини висока адекватна й неадекватна зовнішні оцінки. На відміну від них вплив низької зовнішньої оцінки на самооцінку зростаючої особистості виявився обмеженим, залежним від особистого досвіду дитини. Автор вводить в обіг поняття «адекватна впевненість», яку, на її погляд, можна сформулювати за допомогою високої зовнішньої оцінки, яка спирається на реальні досягнення дитини [74].

Вивченню причин появи у дітей невпевненості у собі присвячено дослідження В. Ромека. До основних причин виникнення невпевненості як негативної якості особистості фахівець відносить: помилкові уявлення дитини про себе, занижену самооцінку; залежність її поведінки й безініціативність; страх бути осміяною або відкинутою соціальною групою; відсутність навичок виявлення своїх почуттів [72, с. 135].

В. Слущкий наголошує, що нереалістичні цілі, аморфні або недосяжні плани, зависокі вимоги та стандарти дорослого призводять до втрати зростаючою особистістю віри у себе. Науковець підкреслює: наслідком вказаних дій дорослого у дитини формується занижена самооцінка, негативні уявлення про свої можливості та досягнення, розвивається невпевненість у собі як якість, що заважає досягненню успіху та задоволенню життям [65].

Вказуючи на важливу роль самооцінки особистості у будь-якій діяльності В. Зінченко зазначає: впевненість у собі проявляється тоді, коли самооцінка дитини, рівень її домагань відповідають реальним можливостям, співвідносяться з конкретними досягненнями, є адекватними. Згідно даних його дослідження, завищена та занижена (неадекватна) самооцінки продукують відповідно самовпевненість та невпевненість зростаючої особистості у собі.

Дослідник звертає увагу на те, що за частого використання неадекватних самооцінок та ігнорування їх дорослими, вони можуть перетворитися на стійкі якості особистості, проявлятися у самовпевненій або невпевненій поведінці та відповідних ставленнях до дійсності.

Так, В. Гарбузов зазначає, що у формуванні впевненості у собі важливу роль відіграє почуття власної гідності, яке ґрунтується на реальних результатах діяльності. На думку вченого, недостатність або не сформованість навичок самостійної поведінки викликає в однолітків почуття зневаги, а в самої особистості - невпевненості у собі. Продовжуючи свою думку, науковець підкреслює: невідповідність самооцінки можливостям особистості та її домаганням гальмує розвиток в неї здатності мобілізувати зусилля на досягнення належних результатів. Він переконаний, що конфлікт між самооцінкою дитини та її домаганнями може призвести до афективних форм поведінки: неадекватних реакцій, агресивності, проявів нервовості.

Т. Місюріна вказує, що переоцінка або недооцінка особистістю власних можливостей сприяє формуванню в неї негативних рис. Згідно даних автора, діти з заниженою самооцінкою були, як правило, безініціативними, недостатньо оперативними у своїх діях, вельми байдужими до результатів своєї діяльності. До того ж, як виявлено, дітей з заниженою самооцінкою характеризують егоїзм, недоброчливість, підозрілість, нездатність врахувати думку іншого [60].

На думку науковців О. Савонько, Л. Славіна, Т. Смолева, низький рівень самооцінки пригнічує дитину, спричиняє відчуття розпачу й невпевненості у своїх силах. Із її зниженням знижується самоповага дитини, невпевнена поведінка стає стабільнішою, перетворюється на невпевненість як негативну якість особистості. Діти із заниженою поведінкою по-різному реагують на критику та зауваження: одні проявляють байдужість, ігнорують її; інші - бурхливо реагують на неї. Дратуються, виявляють агресивність. Однак усіх цих дітей об'єднує те, що низький рівень домагань та очікувань з боку значущих інших (дорослих та однолітків) супроводжується внутрішніми переживаннями

власної неспроможності, блокують активність, негативно позначаються на результатах діяльності та взаєминах з оточуючими.

Так, А. Алексєєва наголошує на тому, що невпевненість у собі супроводжується сором'язливістю, побоюванням дитини справити неприємне враження на значущих для неї людей. До причин, що продукують невпевненість у собі дослідниця відносить: байдужість дорослих до проявів невпевненої поведінки (дитина мовчазна, тиха, не привертає до себе уваги); акцентування ними уваги у присутності інших на негативних проявах даної категорії дітей. Зокрема їхньої невпевненості (що закріплює даний негативний прояв); надмірне опікування дорослими дитини, позбавлення її самостійності, обмеження її волі та права вибору [1].

На основі власних досліджень Ф. Зімбардо прийшов до висновку, що невпевненість у собі є надто поширеним у соціумі. Його джерело полягає у певній складності встановлення контактів, знайомства з людьми, невмінням знайти друзів, негативним емоційним станом – тривожністю, депресією, відчуттям самотності; недостатністю наполегливості, надмірною стриманістю, невмінням проявити себе. Автором розроблено комплекс заходів і вправ з формування впевненості у собі.

Р.Ульрих досліджуючи чинники та умови ефективного формування в особистості впевненості та причини виникнення невпевненості у собі, встановлює, що окрім дефіциту навичок соціальної поведінки, необхідних для налагодження конструктивних та гуманних взаємин з іншими людьми, невпевненим людям заважають почуття сорому та провини.

Водночас до умов, що забезпечують дитині дошкільного віку самоповагу, Г. Нікіфорова відносить умови життя в сім'ї та дошкільному закладі; задоволення від цікавої діяльності, довірливі стосунки із значущими людьми, у першу чергу рідними та близькими; високий статус у групі однолітків. Визначені чинники впливають на її задоволеність життям, підживлюють внутрішні сили для долання перешкод на шляху до мети, сприяють соціально прийнятній самореалізації, забезпечують гармонійне існування.

У дослідженнях науковців багато ознак, які відносяться до впевненості у собі є складовими багатьох базових якостей дитини 5 -7 років у плані особистісного розвитку, зокрема самостійності, гідності, самовладання [70, с. 208 - 209]. На нашу думку, вказана властивість може розглядатися як одна з найбільш важливих у особистісному плані малюка 5 -7 року життя.

Як бачимо значна частина науковців вказують, що в основі досліджуваного явища лежать вольові процеси, адекватна самооцінка, можливості й здатності дитини старшого дошкільного віку об'єктивно оцінити власні здібності, набутий досвід. Також варто відмітити про наявність у цьому феномені самоповаги. Тут варто взяти на озброєння тези У. Джеймса про взаємозв'язок між самоповагою, успіхом у діяльності й рівнем домагань особистості. Зокрема, автор наголошує на тому, що самоповага напряму залежить від успішної діяльності (досягнення результату, мети її діяльнісних актів, поводження, які задовольняють людину) у всіх видах активності, а рівень домагань, навпаки, може сприяти її зниженню. Тут йде мова про позитивну роль успішних досягнень, які прогнозовані реальною оцінкою власних здібностей, можливостей.

За такого трактування впевненість у собі потрібно розвивати у діяльності, оскільки останнє явище буде своєрідною умовою та чинником її становлення. У вітчизняній психології набув поширення діяльнісний підхід, який був розроблений С. Рубінштейном, О. Леонтьєвим. У контексті нього всі форми активності є факторами розвитку є зовнішнім планом у якому психіка відображається й еволюціонує, завдяки здійсненню різних видів предметної або фізичної взагалі, й розумової, духовної видів діяльності [71, с. 158]. Відповідно, розвиток особистісної риси має місце у звичних видах діяльності дітей 5 -7 років. Серед них можна вказати на дитячу гру (у найбільш розвиненому вигляді рольовій), працю, зображальну, конструктивну, а також учіння (початковий рівень навчальної діяльності).

Орієнтуючись на представлений перелік основних форм активності, було вирішено зупинитися на зображальній. Такий вибір зумовлений рядом причин.

Зокрема саме в ній дитина отримує конкретний результат (рисунок, фігурка з глини чи пластиліну, аплікативний твір, сконструйований виріб), а тому тут можна говорити про успіх під час його створення. Як бачимо, у грі такого доробку не існує, навчальна діяльність не є основною і переживає процес свого початкового становлення. Ще один з важливих моментів, на який варто звернути увагу – це назва. Саме зображувальну діяльність називають продуктивною, а до її складу входять ліплення, малювання, аплікація, окремим видом виділяють конструктивну поведінку малюків.

Таким чином, впевненість у собі розглядається як важлива властивість дитини 5 -7 років. В її основі лежать вольові процеси розвитку, мотиви діяльності й поведінки. Саме у цьому віковому періоді означена якість починає розвиватися. Вона тісно пов'язана з адекватною самооцінкою малюка, його базовими особистісними рисами. Вона залежить від успішності у діяльності, гордості за власні досягнення, об'єктивною оцінкою власних здібностей і можливостей, від зовнішніх оцінок дорослих, які знаходяться навколо, зокрема батьків і вихователів. Одним з важливих чинників її формування є продуктивна діяльність дитини 5 -7 років, яка дозволяє дитині досягати поставлених цілей у ній, набувати досвіду у її виконанні, отримувати реальний продукт, прогнозувати власні зусилля та активність.

1.3. Продуктивна діяльність як чинник розвитку впевненості у собі дитини 5 -6 років життя. Діяльність є одним з важливих факторів розвитку особистості, особливо на ранніх етапах життя. Її розуміють як одну з форм активності людини, яка спрямована на практичне або духовне освоєння дійсності, в результаті якого відбуваються зміни як у внутрішній особистісній організації так і в зовнішньому світі.

У контексті діяльнісного підходу сформульовані положення, які дозволяють розглядати вказаний феномен як основною рушійною основою становлення особистісних властивостей, як особливе утворення, що має певну структуру й здатне до вдосконалення й збагачення за рахунок засвоєння

певного змісту дій. Вона складається з дій, потреб, мотивів і результату. За допомогою неї індивід не лише засвоює знання про світ, але й виражає своє ставлення до нього [44, с. 84 - 85].

Дитяча діяльність у плані створення різних виробів має ряд ознак. Зокрема її активно досліджували Т. Комарова, Н. Сакуліна, В. Кузін та ін. Так, у своєму доробку вони відмітили необхідність знань і уявлень про навколишній світ, сформовані зображувальні вміння і навички, здатність і готовність втілювати образи за допомогою різних технік. На нашу думку, відмічені фахівцями основи такої діяльності уможливають успішність їх здійснення. Водночас зацікавленість нею, а також її творчий характер стануть допоміжним її каталізатором. Здійснення такої форми активності передбачає надання дітям автономії у поведінці. Зокрема О. Запорожець наголошує на тому, що однією з найбільш важливих її ознак є самостійне поводження, у межах існуючих рамок її використання, дітей 5-7 років. Так, малюки можуть реалізувати прагнення до самостійності через обрання вже знайомих їм способів зображення того чи іншого образу, вибору засобів виражального плану, порівняння робіт власних з роботами однолітків, оцінювання їх. Водночас вихованці старших груп вже можуть самостійно займатися без опіки вихователя улюбленою справою [64, с. 205]. Як бачимо, тут спостерігається широка варіативність у плані набуття впевненості не лише у зображальній поведінці, але й у плані надання оцінок дитячих робіт, гордості за власні досягнення.

Н. Горошко зазначає, що у віці 5-7 років, дитина починає активно досліджувати власні можливості у зображальному плані, здібності. Коли малюк має у своєму розпорядженні вміння і навички, він з легкістю виконує завдання, відчуває повагу до себе, усвідомлює власні таланти, оцінює результативність своєї праці. Коли ж спостерігаються невпевнені дії зображального характеру, навпаки відмічається емоційна напруженість, роздратування, зниження самоповаги, з'являється почуття провини [23, с. 41]. Як бачимо, основою особистісної впевненості є гарне оволодіння вихованцями навичками

образотворчих дій, наполегливість у їх опануванні. Вони є запорукою успіху в ній. Саме це підкреслюється в існуючих методиках розвитку зображальних дій.

Г. Швайко відмічає складність продуктивної поведінки дітей у плані образотворчості, оскільки її реалізація потребує не лише задіяності розумового аналізу та синтезу, певного рівня розвитку інтелектуальних процесів, але й вольового напруження, як передбачає відповідна методика навчання. Водночас, така діяльність не може існувати без наявного досвіду, шляхів набуття знань і уявлень [85, с. 4]. Проте такого роду розумові дії розвитку у дітей здатності надавати оцінку її результатам. Як бачимо, авторка наголошує на тому, що поступове ускладнення її змісту позитивно впливає на розвиток оцінювальних дій, стимулює виявлення вольових зусиль, збагаченню уявлень малюків 5-7-років про власні практичні й розумові можливості.

Це підтверджується і в нормативних документах. Зокрема, зазначається, що дорослі у плані навчання дітей зображальних дій мають цілеспрямовано формувати вміння оцінювати (у художньому плані) явища навколишньої дійсності, мистецькі здобутки, працю втілену у продуктах (малювання, ліплення, аплікації), не лише власну, але й зусилля та хист вкладені дорослими й однолітками [70]. Отже, опанування всіма компонентами художніх дій передбачає в особистісному плані вдосконалення надання оцінок, їх порівняння та збагаченні критеріїв диференціації вказаних явищ.

В іншому документі, окрім зображувальних вмінь, підкреслюється необхідність самостійності під час формування навичок технічного плану. Крім того під час експериментування в окремих її видах, формується здатність формулювати судження щодо власних поглядів, переконань та їх відстоювання, наголошення на їх цінності, важливості, об'єктивності.

Т. Комарова також наголошує на можливостях продуктивної діяльності у плані самоаналізуватися, проявити власні таланти, використовуючи основні види найбільш поширених видів, технік, засобів створення художніх образів. Крім того авторка підкреслює необхідність самостійних дій, поведінки у процесі засвоєння зображувальних компонентів [17, с.5]. Як бачимо, такій

активності властивим є надання самостійності, експериментуванні та власному пізнанні, оцінюванні власної та діяльності інших. Всі ці ознаки допомагають набуту дитині впевненості у собі, розвивати власні можливості у плані контрольних і оцінних дій, розвитку волі особистості 5-7 років життя.

Л. Ликова наголошує, що такого роду організована дорослим мистецька поведінка дітей дуже важлива у плані особистісного зростання. Досвід, який дитина набуває у ній визначає полюс емоційних переживань, формуючи адаптивні судження та дії малюків [52, с. 12]. Авторка (наголошує) підкреслює її образний, емоційний пізнавальний, особистісний аспекти, найбільш важливими у цьому плані є процеси афективної сфери особистості. Науковець підкреслює, що ці процеси формують у малюків позитивне, адаптивне ставлення до різних сторін дійсності, форм активності, власної персони. В цілому вона є підґрунтям успішних дій дитини й адекватних механізмів самооцінки.

С. Козлова зображувальну діяльність відносить форм організації життєдіяльності дітей у художньому плані. При цьому вона відмічає їх комплексний характер. Водночас авторка наголошує на великій мірі проявам свободи і самостійності у ній малюків. Авторка відмічає різносторонній вплив на особистість: афективні процеси, самоствавлення, творчо-інтелектуальна спрямованість, усвідомлення значущості себе серед інших [31, с. 170-171].

Найбільш цінним у цьому плані з точки зору конструювання є розвиток навичок самостійності та самоорганізації зазначає Л. Скиданова [37, с 17]. Забезпечивши малюків необхідними матеріалами та створивши відповідні умови. Авторка відмічає корисність практичного досвіду та автономію під час декоративного малювання. Вони вказують на його розмаїття у плані самореалізації, апробації власних можливостей, забезпечення успішності дій та досвіду оцінювання робіт, затрачених зусиль, власних рис характеру.

О. Корчинова відмічає велику міру сприяння малювання розумовим властивостям, зокрема у розвитку образності мислення, систематизації. Водночас вона спрямовує розвиток вольової сфери, оскільки неможливо її

здійснити без наполегливості, систематичності, цілеспрямованості, без прояву вольових зусиль [37, с. 39]. Отже, значна частина науковців відмічають важливість особистісного та технологічного аспектів зображувальної діяльності у плані впевненої поведінки дітей 5 -6 року життя. Це вказує на сформованість певного рівня компетентності дітей у сфері продуктивної діяльності. Зміст цього утворення визначає «система знань, умінь, навичок, а також значущі якості, що несуть у собі особистісний зміст та універсальне значення для різних видів дитячої діяльності» [69].

Відповідно, за БКДО, у продуктивній діяльності названа суб'єктивна властивість малюків 5 -6 року життя пов'язується зі знаннями й уявленнями про мистецьку сферу, виражальні засоби, особливості художнього образу у різних видах мистецтв, інтересу та поваги до митців, ціннісного ставлення до результатів мистецької діяльності, бажання брати участь у продуктивній діяльності, набуття базових особистісних якостей, зокрема впевненості у собі [4].

Отже, продуктивна діяльність дітей 5 -6 років пов'язується зі прагненнями та здатностями малюків досліджувати навколишню дійсність і, за допомогою виражальних засобів різних видів мистецтв, виявляти своє ставлення до предметів, явищ, подій життя. Її змістова сутність передбачає наявність знань, досвіду у плані розуміння мистецтва, сформованість технологічних навичок та вмінь створення художніх образів. Діяльнісний її аспект дозволяє отримувати конкретний результат – суб'єктивний продукт: рисунок, твір аплікації, ліпний виріб, паперова конструкція, споруду у конструкторах. Ще однією важливою характеристикою, з якою пов'язується її значення є її, умовно говорячи площина, для з'ясування рівня можливостей дитини у плані створення певного результату, підвищення самоповаги, набуття впевненості у своїх діях, виявлення вольових зусиль та якостей особистості. У такому контексті найбільш цінними, з нашого боку, є компетентність дитини у плані зображувальних дій та її вплив на впевненість у собі дитини 5 -6 років. Як особистісна властивість, впевненість, виникає на основі самоповаги щодо

суб'єктивних можливостей у продуктивній діяльності. Виявляючи активність, набуваючи відповідний мистецький досвід дошкільник вправляється у відповідному мистецькому полі, використовує вольові зусилля на шляху дод мети та, здобувши позитивний результат, відчуває повагу до самого себе, виховуючи так впевненість у собі як одну з важливих особистісних якостей.

Висновки до розділу 1

Проблема волі розглядається у руслі активності особистості та організації її структури: вольова поведінка та властивості індивіда. Своєрідним сплавом цих двох напрямків, на нашу думку, є особистісне утворення – впевненість у власних намірах, діях. Ця властивість підкреслює єдність поведінкових актів, у плані прийняття рішення та конкретних дій, та особистісної організації людини, яка бере початок з дошкільного дитинства.

Вказана риса тісно пов'язана з адекватною самооцінкою малюка, його базовими особистісними рисами. Вона залежить від успішності у діяльності, гордості за власні досягнення, об'єктивною оцінкою власних здібностей і можливостей, від зовнішніх оцінок дорослих, які знаходяться навколо, зокрема батьків і вихователів. Одним з важливих чинників її формування є продуктивна діяльність дитини 5 -7 років, яка дозволяє дитині досягати поставлених цілей у ній, набувати досвіду її виконанні, отримувати реальний продукт, прогнозувати власні зусилля та активність.

Продуктивна діяльність для дітей 5 -6 років розглядається для з'ясування рівня можливостей дитини у плані створення певного результату, підвищення самоповаги, набуття впевненості у своїх діях, виявлення вольових зусиль та якостей особистості. У такому контексті найбільш цінними, з нашого боку, є компетентність дитини у плані зображувальних дій та її вплив на впевненість у собі дитини 5 -6 років. Як особистісна властивість, впевненість, виникає на основі самоповаги щодо суб'єктивних можливостей у продуктивній діяльності. Виявляючи активність, набуваючи відповідний мистецький досвід дошкільник вправляється у відповідному мистецькому полі, використовує вольові зусилля на шляху дод мети та, здобувши позитивний результат, відчуває повагу до самого себе, виховуючи так впевненість у собі як одну з важливих особистісних якостей.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ ДІТЕЙ 4 -6 РОКУ ЖИТТЯ У ПРОДУКТИВНИХ ВИДАХ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Методика та процедура дослідження. З метою виявлення рівня впевненості дітей 5 -6 років у продуктивних видах активності на емпіричному рівні та з'ясуванні педагогічного впливу на зображальну активність малюків з боку дорослих було проведено констатувальний експеримент. Його завданнями стали наступні положення:

1. Підбір методів та діагностичних процедур для компонування методики дослідження впевненості дітей 5 -6 року життя у продуктивній діяльності.

2. Уточнення критеріїв та показників впевненості у собі та на їх основі виявити у дослідженні рівень її сформованості вихованців старшої групи базового ЗДО.

3. Дослідити на експериментальному рівні спрямованість педагогічних впливів з боку дорослих на зображувальну діяльність старших дошкільників.

4. Виявити потенціал впливу зображальної активності на впевненість дітей 5 -6 років.

Намічені завдання дослідження потребували дотримання необхідних процедур та логіки наукової організації емпіричного збору даних. Вони були представлені трьома частинами. Зокрема, на *першому етапі – підготовчому* було уточнено критерії та показники впевненості у собі дітей 5 -6 років та укомплектовано методику дослідження названої риси старших дошкільників у продуктивній діяльності.

Узагальнення теоретичних положень щодо впевненості дитини 5 -6 року життя, дозволило уточнити основні компоненти, критерії та показники впевненості у зображальній активності. Інформація цього плану була занесена до таблиці 2.1. означені параметри у поведінці учасників експерименту є основою емпіричного дослідження.

Таблиця 2.1.

Критерії та показники впевненості дітей 5 - 6 років у зображальній діяльності

Компоненти	Критерії	Показники
<i>Діяльнісний</i>	<i>Зображальна компетентність</i>	навички створення художніх образів; використання зображальних засобів у процесі виконання завдання; вміння передавати настрій через зображення; сформовані технічні навички роботи; знання технологічного процесу, поділ його на етапи; прогнозування мети та результату зображувальних дій
<i>Вольовий</i>	<i>Впевненість як особистісна риса</i>	вміє мобілізувати зусилля у потрібний момент; виявляє сміливість поведінки, демонструє наполегливість; довіряє власним можливостям; терпеливий, зібраний, довіряє собі; здатен до проявів вольового зусилля.
<i>Ціннісний</i>	<i>Самоповага</i>	виявляє позитивне ставлення до себе, до своїх можливостей; адекватно себе та здатності до діяльності оцінює; демонструє гордість при отриманий результат, виконане завдання; здатен до критики власної роботи, адекватно реагує на зауваження; об'єктивно оцінює власні роботи та роботи

		ровесників

Методика дослідження впевненості дітей 5 -6-року життя складалася з наступних емпіричних методів: тестова процедура на з'ясування *кольорової тональності*, спостереження за зображувальною активністю малюків під час занять, опитувальник для експертів *впевнена дитина*, діагностичні тести: *східці*, *вертушка*. Розглянемо їх більш детально.

Так, виявлення відповідності кольорової гами художнього (живописного) твору певному настрою за своєю сутністю є проєктивною технікою. Дитині показується кілька карток з рисунками. У них втілено емоційні переживання художника різної полярності (наприклад, веселий - сумний). Дошкільник має визначити настрій твору за допомогою спектрального круга.

Всього було 7 завдань, які пропонувалися дитині 5 -6 років. 6 -7 правильних відповідей вказували на високу міру розуміння тональності твору, 4 -5 – середній, 1 -3 – низький.

Наступний метод спостереження за зображальною діяльністю дітей 5 -6 року життя на заняттях з образотворчості. Визначаючи зображувальну діяльність як продуктивну, у якій формується зображальна компетенція, у якості *основного* методу її емпіричного дослідження, була використана програма спостереження за дітьми 5 -6 року у під час проведення занять образотворчого плану.

Предметом спостереження були показники художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників.

Метою даної програми було спостереження за зображувальною діяльністю дітей старшого дошкільного віку як засобу розвитку продуктивної компетенції та формування впевненості у ній.

Завданнями даної програми були: визначення показників художньо-продуктивної компетенції, які діти проявляли під час заняття, та визначення виду зображувальної діяльності на кожному занятті; фіксація того, що дітям

вдалося, а що ні; визначення причин невдач дітей, впевнена-непевнена поведінка.

Програма спостереження за дітьми 5 -6 років під час зображувальної діяльності була реалізована упродовж 7 занять. Важливим фактором її результативності було те, що заняття проводилися не фронтально, а підгрупами, що дало змогу відслідкувати наявність тих чи інших показників художньо-продуктивної компетенції майже у кожної дитини. Програма спостереження охопила 28 вихованців старшої групи.

Основними параметрами спостереження були наступні: сприймання художнього твору з позиції краси, виявляють ціннісне ставлення до нього, обмінюються думками з приводу його змісту, прагнуть до наслідування мистецького зразка, узагальнюють зміст зображальної активності, вдало втілюють образ, самостійно визначають мету і задум роботи, намагаються діяти у відповідності до власних інтересів, демонструють активність художнього плану, здатність до критичного аналізу виконаної роботи.

Опитувальник *Впевнена дитина* використовувався з метою з'ясування особливостей впевненості дітей 5 -6 року життя. В його основу закладені десять положень, що характеризують впевнену поведінку під час будь-якої діяльності, зокрема зображальної. Він проводиться з дорослим, який досить добре знає конкретного малюка та ознаки його поведінки. Судження стосуються вмінь мобілізації зусиль у разі необхідності, проявам наполегливості та сміливості, навичок саморегуляції поведінки, терпіння, довіри до себе, власних можливостей, усвідомлювати власні здатності до подолання незначних перепон на шляху до цілі, виявлення витривалості, стійкості, толерантне ставлення до неуспішних дій, поведінки.

Передбачено максимальний показник – 10б. При цьому, 8 – 10б. – висока міра розвиненості якості у малюка, 6 – 7б. – середня, 1 -5б. – низька. Проведення опитувальника передбачає наявність окремого бланку для кожного учасника експерименту. Експериментатор, спілкуючись з педагогом, відмічав певні показники щодо кожної дитини.

Діагностичний тест «Східці» використовувався з метою виявити характер самоповаги дошкільнят 5 -6 років в умовах зображальної діяльності. *Процедура проведення:* перед малюком розміщують аркуш паперу з зображеними на ньому сімома (7) східцями. Та, яка знаходиться посередині виглядає як п'єдестал. Постановка завдання: потрібно схематично віднести малюку себе до певних східців: нижніх, чи верхніх. Перед цим дитині говорять, що з самого низу знаходяться найгірші однолітки, на самому верху – найбільш кращі, а на самому п'єдесталі не зовсім погані й, водночас, не дуже й хороші. Розмістивши себе на певному місці, 5 -6 річна дитина має обґрунтувати власне рішення.

Діагностичний тест Вертушка спрямований на з'ясування рівня усвідомленості своїх можливостей дитиною у певній діяльності. *Процедура виконання:* методика проводиться в три етапи, на кожному з яких представлені завдання щодо досягнення поставленої мети діагностичної методики. На першому етапі – дорослий розповідає дитині загальну інструкція до виконання завдання та розповідає основні особливості її проведення. Згодом перепитує дитину про те чи зрозуміла вона хід виконання, за потребою повторює знову. Потім роздає необхідний матеріал для проведення методики та виконання дітьми вертушки.

На другому етапі – експериментатор веде спостереження за дитиною та ходом виконання вертушки. Звертає увагу на прояв самостійності та творчості дитини під час виконання завдання чи дотримується загальної інструкції. Дуже важливо звернути увагу на те, наскільки дії дитини є однаковими чи мають варіативність.

На третьому етапі – відбувається оцінювання виконаної роботи дитиною та її відповідність поставленим вимогам. Також дорослий запитує дитину про бажання зайнятися даною діяльністю наступного разу. Не менш важливим є питання про те чи сподобалася дитині така діяльність, що у ході її виконання вийшло зробити найкраще. Форма проведення – індивідуальна.

Наступний метод дослідження – програма спостереження за роботою вихователя на занятті. *Метою програми* є відслідкувати за використанням педагога на занятті зі старшими дошкільниками різних видів зображувальної діяльності.

Завдання, що включала в себе дана програма спостереження: визначити які види зображувальної діяльності були використані педагогічним працівником на конкретному занятті та яка при цьому була активність дітей у % співвідношенні (активні, мало активні та пасивні).

Предмет: активність дітей на занятті в залежності від використання тих чи інших видів зображувальної діяльності. Результати були занесені до протоколу спостереження; визначені недоліки та переваги поєднання різних видів зображувальної діяльності на занятті. Програма спостереження за роботою вихователя на занятті була реалізована протягом 7 занять.

При дослідженні особливостей педагогічного керівництва вихователем зображувальною діяльністю у формуванні художньо-продуктивної компетенції в якості основного емпіричного методу дослідження було використано *анкетування вихователів*. Критерії та показники оцінки відповідей, що відповідатимуть рівням педагогічного керівництва зображувальною діяльністю, були використані з матеріалів публікації С. Михайленка «Основи педагогічного керівництва».

Таблиця 2.1.

Оцінка відповідей вихователів щодо визначення особливостей педагогічного керівництва зображувальною діяльністю дітей 5 -6 років

Критерії оцінки відповідей	К-ний показник	Критерії оцінки відповідей	К-ний показник	Критерії оцінки відповідей	К-ний Показник
Якість відповіді вихователя:		Застосування знань на практиці		Рефлексія пед. кер-ва зоб. д-тю	

– повна	2	– застосовую	2	– повна	2
– коротка	1	– част. засто.	1	– часткова	1
– відсутня	0	– не застос.	0	– відсутня	0

Таблиця 2.2.

**Рівні педагогічного керівництва зображувальною діяльністю дітей
старшого дошкільного віку**

<i>Рівні педагогічного керівництва</i>	<i>К-ть балів, що набрав вихователь (бал)</i>
Високий	49-50
Середній	29-48
Низький	28 і менше

Загальна кількість балів за анкету: 49-60 - В – високий рівень; 29 - 48 - С- середній рівень; 28 і менше балів – Н – низький рівень.

У проведенні цієї методики взяло участь 10 вихователів. Дана анкета містила 20 запитань та складалася з трьох блоків:

1. До *першого* блоку увійшли питання, які стосувалися детальної інформації самого вихователя (вік, освіта, стаж роботи вихователем, досвід роботи зі старшими дошкільниками).

2. *Другий* блок містив питання, спрямовані на визначення знань про загальні педагогічні умови, що позитивно впливають на формування художньо-продуктивної компетенції у старших дошкільників під час зображувальної діяльності.

3. До *третього* блоку входили питання, спрямовані на визначення умінь вихователя керувати зображувальною діяльністю старших дошкільників.

Визначаючи роль предметно-розвивального середовища у розвитку художньо-продуктивної компетенції, було застосовано в якості *основного* методу дослідження – інтерв'ю з вихователями. Запитання були сформовані

таким чином, що визначали виховну роль ПРС у розвитку художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників.

У якості *допоміжного* емпіричного методу дослідження було використано анкетування батьків. Метою даного анкетування було дослідження наявності художньо-естетичного центру для розвитку художньо-продуктивної компетенції дітей 5 -6 року життя вдома. Дане анкетування було анонімним та конфіденційним.

Участь у анкетуванні взяли 35 батьків. Дана анкета містила 17 запитань та складалася з трьох блоків:

1. До *першого* блоку увійшли питання, які стосувалися детальної інформації самих батьків (вік, стать, освіта, професія, сім'я: повна/ неповна).

2. *Другий* блок містив питання, спрямовані на визначення забезпеченості матеріально-технічною бази вдома, що передбачає образотворче мистецтво, та визначення ролі батьків у створенні ПРС.

3. До *третього* блоку входили питання, які були спрямовані на визначення ставлення та участі батьків у формуванні художньо-продуктивної компетенції їхньої дитини.

Відповіді на запитання оцінювалися за 1-бальною системою (відповідно до якості відповіді): 1 бал - повна, чітка, ґрунтовна відповідь, 0,5 - відповідь коротка, непоширена, стисла, 0 – відповідь відсутня. Загальна кількість балів: 15-17 – високий рівень, 8-14 – середній рівень, 7-0- низький рівень.

Другий етап – емпіричне дослідження. Наше дослідження проводилося в базовому закладі дошкільної освіти м. Бровари. Вибірка складається: 28 чоловік: 5 - 6-річні діти старшої групи, а також 10 вихователів ЗДО, 28 осіб батьків і дорослих членів родин вихованців. Загальне число досліджуваних становить 66 осіб.

Отже, на початку дослідження уточнено компоненти, критерії та показники впевненості дітей 5 – 6 років, сформовано у відповідності до них методику вивчення вказаної ознаки дошкільнят, описано емпіричні методи у методиці вивчення впевненої поведінки у продуктивній діяльності. Власне

третій етап констатувального експерименту – *обробка та аналіз результатів дослідження*. – представлений у наступному параграфі.

2.2. Аналіз рівнів розвитку впевненості у собі дітей 5 -6 років у продуктивній діяльності.

Досліджуючи компетентність у продуктивній діяльності дітей 5 -6 років як підґрунтя впевненої поведінки однією із перших була використана методика І. Ликової «Колірна тональність» так було з'ясовано, що розуміння колірної гама (спектр кольорів) та її співвіднесеність із настроєм у старших дошкільників характеризується наступним чином: високий рівень усвідомлення та розуміння властиво для 16% (ЕГ) та 14% (КГ); середній рівень – 53% (ЕГ) і 55% (КГ); низький рівень колірної тональності характерний для 29% (ЕГ) і 31% (КГ) старших дошкільників. Як бачимо, значний відсоток дітей не розуміють настрою, який властивий художньому творові (картина, ілюстрація), оскільки не можуть встановити співвідношення між характеристикам кольорів і емоційним станом художника (або простої людини)

Наступним кроком нашого дослідження було реалізовано програму спостереження за зображувальною діяльністю старших дошкільників під час заняття. Аналізуючи її результати, слід зазначити про те, що під час освітнього процесу, не залежно від поєднання різних видів продуктивної діяльності (малювання, ліплення, аплікація та конструювання), діти 5 -6 року життя порізному виявляли показники компетенції. Так, наприклад, 72% дітей сприймали мистецький твір з позиції краси; 90% дітей виявляли себе емоційно сприйнятливим та естетично чуйним цінителем та виконавцем; 68% дітей володіли комунікативними навичками спілкування з приводу змісту твору і засобів його вираження; 47% дітей систематизували та деталізували зміст зображувальної діяльності, тоді як у 10% дітей взагалі був відсутній виражений даний показник; 82% дітей інтегрують у творчих завданнях власні інтереси, уподобання, цінності; 45% дітей мають навички рефлексії стосовно власного

мистецького досвіду, 52% дітей лише частково виражають даний показник і 3% дітей взагалі не мають навичок рефлексії стосовно виконаної роботи, що свідчить про не здатність адекватно оцінювати власні та чужі роботи; 67% дітей розрізняли та розмежовували реальний світ та світ фантазій у витворах мистецтва; 58% дітей самостійно визначають задум і зберігають його протягом всієї роботи, 36% дітей частково виражають даний показник і у 6% дітей відсутній даний показник.

Під час зображувальної діяльності діти виявляли художню активність (69%), як складову особистісної культури. Активність виражалася через зацікавленість дитини до діяльності, інтересу, захопленості процесом зображувальної діяльності, вмінням відтворювати мистецькі зразки, вмінням кликати вихователя на допомогу, вмінням правильно підбирати зображувальні засоби.

Під час зображувальної діяльності діти вчилися робити вибір необхідних прийомів роботи з матеріалом, способів користування зображувальними інструментами, вибір та утворення нових кольорів та відтінків, вчилися розміщувати предмети чи групи предметів на площині, в просторі, передавати взаємозв'язок між ними. 57% дітей володіють даними технічними вміннями та навичками. Але є 15% дітей у яких відсутні дані уміння та навички. Це свідчить про не сформованість художньо-продуктивної компетенції або ж про сформованість, але на низькому рівні.

Таблиця 2.1.

Недоліки та переваги поєднання різних видів зображувальної діяльності

Переваги	Недоліки
Поєднання різних видів д-ті	Недостатньо відпрацьовуються техніки нанесення ліній, форм тощо.
Об'єднання матеріалу навколо ключових наукових ідей	
Комплексне формування графічних	Повною мірою не виражається

образів	творчість та креативність дітей, що негативно впливає на впевненість у поведінці
Всебічне формування сприймання та уявлення	
Формування загального оцінного естетичного ставлення	
Швидкий розвиток психічних процесів	

Аналіз результатів бесіди з дітьми щодо естетичних потреб, допоміжний метод емпіричного дослідження, показав, що найбільше діти надають перевагу малюванню (ЕК - 80%; КГ - 70%). Під час малювання у більшості дітей гарний, позитивний настрій (90% групи ЕК і КГ). Відповідь на друге запитання вказує на те, що діти люблять брати участь у святах і конкурсах з художньої діяльності (ЕГ– 90%; КГ– 90%). У вільний час діти рідко відвідують з батьками музеї, виставки художньої творчості (ЕГ– 10% відвідує, 90% - не відвідує; КГ– 15% відвідує, 85% дітей – не відвідує). У родинному святі діти із зацікавленістю приймають активну участь (100% у двох групах). Дані критерії позитивно впливають на формування у дітей показників художньо-продуктивної компетенції, впевненість у собі дитини 5 -6 року життя формується не лише під час зображувальних видів діяльності, а й під час повсякденного життя дитини.

Проаналізуємо тепер результати, тримані за опитувальником. Здійснивши відповідні обчислення, було виявлено наступну тенденцію у розвитку впевненості дітей 5 -6 років: понад половину досліджуваних мають низькі показники розвиненості названої риси. Відсоток таких досліджуваних становить 57 %. На нашу думку, це досить велика кількість вихованців старшої групи – 16 осіб. Однакова кількість старших дошкільників мають у своєму розпорядженні властивості з високою і середньою мірою розвитку вказаної якості, відповідно по 21,4 % (по 6 чоловік). Отже, впевненість у собі дітей 5 -6 року життя у продуктивній діяльності не можна вважати добре сформованою. З метою більш наочної демонстрації й аналізу отриманих даних нами було здійснено перетворення отриманих результатів у графічну форму.

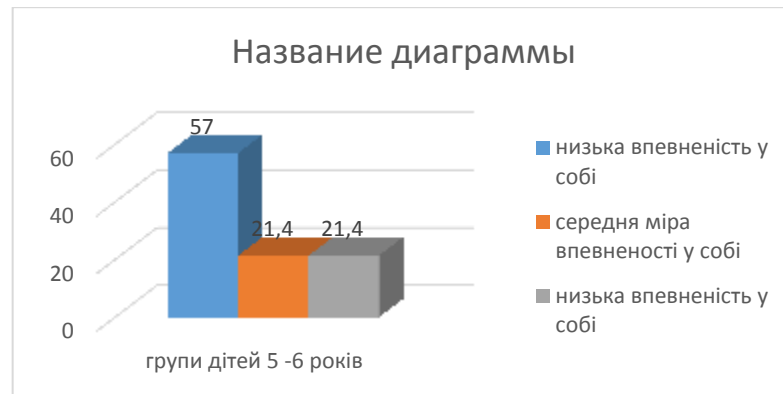

Рис. 1. Розвиненість впевненості у собі у дітей 5 -6 року життя

Як бачимо, у більшій половині досліджуваних особистісна якість – впевненість у собі є надто низькою. При цьому, якщо взяти до уваги, що лише $\frac{1}{5}$ частині вибірки властивий високий рівень розвиненості означеної якості, то виходить, що діти 5 -6 років з недостатнім рівнем сформованості впевненості у чотири рази переважають своїх однолітків з високою мірою розвиненості. Відповідно, $\frac{4}{5}$ досліджуваних не довіряють собі під час активних дій, не можуть покладатися на власні сили. Лише $\frac{1}{5}$ частина старших дошкільників виявляють витривалість, здатні покластися на самого себе за несподіваних обставин, не впадають у розпад з приводу невдачі, програшу.

Розглянемо тепер показники самоповаги дітей 5 -6 року життя як критерію впевненої поведінки у зображуваній діяльності. Проведені нами діагностичні методики з дітьми старшого дошкільного віку (ЕГ та КГ) надали можливість визначити її рівні, на основі показників самооцінки дітей старшого дошкільного віку, що впливає на їхню впевненість у продуктивній діяльності. *Достатньому рівню* сформованості самоповаги дітей 5 -6 року відповідають діти, які характеризуються високою здатністю до усвідомлення своїх дій та можливостей в даній діяльності; оцінюють свої навички під час здійснення зображувальних дій і аналізують мистецькі дії інших дітей, співставляють їх з власними результатами та роблять висновки; адекватно оцінюють і схвалюють свої переваги та недоліки, що сприяє формуванню впевненості у собі. У процесі зображувальної діяльності старші дошкільники здатні адекватно сприймати точку зору однолітків, заради гарного результату виявляють вольові зусилля;

здатні визначати бажаний результат та його якість, виявляти довіру до власних сил, виявляти гордість за досягнення мети та за здобутки. Таких дітей в досліджуваній групі виявлено 10% (ЕГ) та 20% (КГ).

До задовільного рівня сформованості самоповаги належать діти, які можуть частково здатні оцінити свої технологічні здібності в продуктивній діяльності та можуть зорганізуватися, мобілізуватися задля досягнення позитивного результату; виявлять помірне бажання виконувати відповідні мистецькі дії, час від часу мають відчуття тривоги з даного приводу. В залежності від ситуації не завжди здатні до адекватної оцінки власних можливостей у мистецьких діях, спостерігається помірно виражена здатність до аналізу отриманого продукту, орієнтація у власних почуттях, проявляє гордість за себе за якісне виконання поставленого завдання. Таких дітей у дошкільному закладі виявилось 25% (ЕГ) та 30% (КГ).

Низький рівень самоповаги виявлено в дітей, яким притаманний високий рівень тривожності, відсутня здатність дітей нестандартно та творчо мислити в процесі мистецької діяльності. Виявляють пасивність до визначення бажаної мети та оцінки власних можливостей і необхідних вольових зусиль; образ «Я» дитини не сформований, диференціація позитивних та негативних здатностей майже відсутня, що ускладнює процес формування продуктивної компетентності. Такі діти не здатні сприймати критику інших та негативно реагують та зауваження та побажання дорослого. Бажання виконувати зображувальну діяльність майже відсутнє. Гордість за досягнення ще не сформовано. Відповідно, впевненість у собі у таких дітей майже не проявляється. Таких дітей виявлено 65% (ЕГ) та 50% (КГ).

Здійснимо тепер розподіл дітей за рівнями сформованості у них впевненості у собі на основі проаналізованих параметрів: продуктивної компетентності у зображувальній діяльності, впевненості дітей у ній, самоповаги щодо отриманих результатів.

Таблиця 2.2.

**Рівні сформованості впевненості у собі в продуктивній діяльності дітей
старшого дошкільного віку**

Рівні сформованості впевненості у собі у продуктивній діяльності	КГ (%)	ЕГ (%)
Високий	11 %	10 %
Середній	13 %	12 %
Низький	76 %	78 %

Високий рівень оволодіння продуктивною діяльністю та впевненою поведінкою у ній характеризується тим, що старший дошкільник розуміє мистецький твір, вирізняє його як привабливий; виявляє себе досвідченим виконавцем; виявляє достатню самоповагу до себе, виховує в собі риси улюблених персонажів; володіє навичками спілкування з приводу змісту твору, зображальних засобів; наслідує мистецькі зразки; виявляє задоволення від отриманого результату діяльності; має навички власного мистецького досвіду; виявляє впевненість у собі під час виконання поставлених мистецьких завдань. Високим рівнем впевненості у зображувальній діяльності характеризується 10 % (КГ) та 11 % (ЕГ) дітей.

Середній рівень впевненості у продуктивній діяльності характеризується тим, що старший дошкільник частково розуміє мистецький твір, вважає його привабливим; не завжди може відрізнити чим відрізняється один витвір мистецтва від інших (по темі, по засобам виразності); майже не деталізує зміст зображувальної діяльності, не завжди відчуває прагнення до її реалізації; не завжди може самостійно визначати задум і зберігати його протягом всієї роботи; не завжди впевнений у своїх силах, проте намагається довіряти власним можливостям; дуже мало виявляє власну творчість та креативність. Середнім рівнем сформованості показників впевненості у зображувальній діяльності володіють 13 % (КГ) та 12% (ЕГ) старших дошкільників.

Низький рівень сформованості впевненості у продуктивній діяльності передбачає відсутність у дошкільника розуміння мистецьких творів; відсутність

самоповаги у плані ставлення до себе як цінителя й виконавця мистецької діяльності; присутня надзвичайно велика критичність до проявів зображальних вмінь; відсутність довіри до себе та власних можливостей; відсутнє прагнення до створення мистецьких продуктів; не інтегрує у творчих завданнях власну зацікавленість; не має навичок рефлексії стосовно власного мистецького досвіду та не виявляє власної художньої активності, оскільки відсутні вміння вольових зусиль. Низьким рівень сформованості показників впевненості у продуктивній діяльності володіють 76 % (КГ) та 78% (КГ) дітей старшої групи.

Таким чином, здійснивши емпіричне вивчення впевненості дітей 5 -6 років у зображувальній діяльності було з'ясовано, що досить значний відсоток дошкільників характеризується низьким рівнем сформованості впевненості у собі у продуктивній діяльності, що зумовлює необхідність здійснення експериментальної роботи щодо підвищення.

2.3. Визначення впливу дорослих на впевненість у собі у зображувальній діяльності дітей 5 -6 років. Основним емпіричним методом дослідження *при визначенні впливу вихователя на зображувальну діяльність з формування художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників* було використано анкетування вихователів щодо визначення особливостей їх педагогічного керівництва зображувальною діяльністю.

Вивчення особливостей педагогічного керівництва різними видами образотворчої діяльності ґрунтується на визначенні їх ролі у вихованні художньо-естетичної культури дитини та її особистісних якостей, вікових та індивідуальних характеристик психічного розвитку, з'ясуванні педагогічних умов, що забезпечують успішне оволодіння дитиною навчальним та творчим процесом. Проведене анкетування дало змогу визначити рівень обізнаності вихователів з проблеми педагогічного керівництва зображувальною діяльністю старших дошкільників у формуванні художньо-продуктивної компетенції.

Аналіз результатів анкетування, що представлені на діаграмі, свідчать про те, що 50% (ЕГ) вихователів (5 вихователів) мають *високий рівень* обізнаності з проблематики особливостей педагогічного керівництва зображувальною діяльністю у формуванні художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників. Відповіді були повними, ґрунтовними, змістовними, чіткими та лаконічними. Давали відповідь швидко, не користуючись різними інформаційними джерелами. З ентузіазмом відповідали на запитання та з зацікавленістю ділилися досвідом та своїми думками. Важливим моментом є те, що дані вихователі мають відповідну освіту за фахом, мають стаж роботи вихователя у дошкільному навчальному закладі протягом 15 років та досвід роботи зі старшою групою протягом 6-8 років.

Середній рівень обізнаності мають 30% (ЕГ) вихователів (3 вихователя). Відповіді були не такі розширені, короткі, на деякі запитання відповідь була відсутня. Дана категорія вихователів були знервовані, збуджені, відповідь давали довго, часто не по темі, але не використовували допоміжні інформаційні джерела. Дані вихователі також мають відповідну професію за фахом, вікова категорія 37-45 роки, працюють у дошкільному навчальному закладі протягом десяти років. З них 3-4 роки у старшій групі.

Низький рівень обізнаності з теми педагогічного керівництва зображувальною діяльністю у формуванні художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників мають 20 % (ЕГ) вихователів (2 вихователя). Дана

категорія вихователів вразила своїм байдужим ставленням до запропонованої анкети: ігноруванням, не бажанням її проходити. У результаті, коли проводилося індивідуальне анкетування, вихователі на більшість запитань не знали відповіді, якщо і давали відповідь то іноді не по темі, або ж взагалі не правильно, користувалися допоміжними інформаційними матеріалами. Дані вихователі також мають відповідну професію, але працюють у дошкільному закладі протягом трьох років. Вікова категорія таких вихователів 24-28 років.

Під час анкетування були зазначені вихователями (ті 50%, що мають високий рівень обізнаності з ЕГ та КГ) *особливості педагогічного керівництва зображувальною діяльністю у формуванні художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників*, такі як: моделювання педагогічного процесу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей, формувати у дітей інтерес та зацікавленість до продуктивних дій, підтримувати та заохочувати творчі прагнення дітей, створювати сприятливий емоційно - позитивний мікроклімат, стимулювати активність власне самого вихователя на занятті.

Таблиця 2.3.

Рівні педагогічного керівництва зображувальною діяльністю дітей старшого дошкільного віку

Рівні педагогічного керівництва	ЕГ (10 вихователів)		КГ(10 вихователів)	
	Кількість вихователів	%	Кількість вихователів	%
Високий	5	50	5	50
Середній	3	30	4	40
Низький	2	20	1	10

Згідно з таблиці 2.3., можемо зробити висновок, що суттєвим чином експериментальна та контрольна група за рівнями обізнаності вихователів з проблеми особливості педагогічного керівництва зображувальною діяльністю у

формуванні художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників не відрізняється. Відмінність лише полягає у якості та зміні результату вихователя з контрольної групи: зміна відбулася з низького рівня на середній.

Отже, інтерпретуючи дані анкетування, слід зазначити про те, обізнаність вихователів з особливостями педагогічного керівництва зображувальною діяльністю позитивно впливає на формування впевненості у продуктивній діяльності старших дошкільників, в основі самоповага та вольові зусилля, а також досвід виконання різних видів зображувальних дій, образотворчості, розвиток сприймання, переживання та оцінки естетичного у повсякденному житті, розвиток світобачення на засадах мистецьких почуттів.

Значний вплив на розвиток дошкільників мають не лише дорослі, які їх виховують та навчають, а й середовище, в якому перебувають діти. Саме тому створення оптимального розвивального середовища не лише в дошкільному закладі, а й вдома є одним з основних завдань дорослих.

Розвиток художньо-продуктивної компетенції у старших дошкільниках засобами предметно-розвивального середовища ми визначали за допомогою основного емпіричного методу дослідження – індивідуального інтерв'ю з вихователями, щодо визначення ролі ПРС для розвитку художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників. У наслідок проведеного інтерв'ю, ми визначили, що функціональне призначення художньо-естетичного центру предметно - розвивального середовища є спонукою та чинником формування у старших дошкільників художньо-продуктивної компетенції (табл. 2. 4.).

Таблиця 2.4.

Оцінка виховної ролі предметно-розвивального середовища для розвитку художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників

<i>Групи вихователів</i>	<i>Оцінка виховної ролі ПРС (%)</i>		
	<i>Висока</i>	<i>Середня</i>	<i>Низька</i>
<i>ЕГ</i>	65	20	15
<i>КГ</i>	70	25	5

Результати свідчать про те, що більшість вихователів (70%) вважають, що ПРС постійно та позитивно впливає на формування художньо-продуктивної компетенції, інша частина – 25% вважають, що ПРС впливає на формування художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників, але частково, не повною мірою. Позитивним моментом є те, що жодний вихователь не дав відповіді, щодо несприятливого впливу ПРС на художньо-естетичну вихованість старшого дошкільника.

Удосконаленню продуктивної діяльності, стимулюванню проявам творчості, формуванню впевненості у мистецьких діях, довірі до себе та власних можливостей, вияву вольових зусиль мають сприяти виражальні засоби, які мають місце у ПРС групової кімнати. Тому 70% вихователів вважають, що саме експериментування з зображувальними засобами ефективно впливає на формування художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників, вихованню впевненості дитини 5 -6 років у собі, стимулюють її вольові зусилля, риси характеру. Натомість 30% - вважають, що експериментування з матеріалами зовсім мало впливає на сформованість художньо-продуктивної компетенції, самоповаги малюка, його самостійності, витривалості. Такий вплив, на їх думку є у більшості випадків ситуативним і залежить більше від художньої активності малюка.

Результати інтерв'ю свідчать також про те, що куточок образотворчості допомагає у розвитку креативної поведінки дитини (50% постійно та 40% інколи) та у активізації творчого потенціалу дошкільника, його впевненості у відповідній активності. 10% вихователів вважають, що куточок образотворчості ні яким чином не впливає на розвиток самоповаги у продуктивних діях, не має місця й для розвитку уявлень про власні можливості, не впливає на усвідомлення причин невдач, відсутністю успіху.

Тому на формування впевненості у продуктивній компетенції дітей 5 -6 років відіграє ознайомлення з мистецькими творами, виробами, які мають місце у мистецькому осередку. 60% вихователів вважають, що розглядання зразків творів сприяє отриманню малюками більш повних відомостей про виражальні

засоби, способи створення мистецьких продуктів. 30 % - вважають, що на виховання впевненості у собі, засвоєння змісту зображальної діяльності вказані предмети мають опосередковане значення і тому мова може йти лише про частковий вплив, адже здатність дитини виокремлювати об'єкт, зосереджувати на ньому увагу, роздивлятися його потребує від дошкільника спеціальних умінь та навичок. Є категорія вихователів (10%), які вважають, що зразки виробів мистецтва не мають під собою ніякого підґрунтя, все залежить від рівня оволодіння зображальними діями, сформованими навичками технологічного плану.

Отже, узагальнюючи результати інтерв'ю з вихователями, щодо визначення ролі предметно-розвивального середовища для розвитку впевненості у продуктивній діяльності дітей 5 -6 років потрібно сказати про те, що 80% вихователів вважають, що куточок образотворчості постійно несе в собі потенціал у засвоєнні зображувальних умінь та навичок, виховання у дітей впевненості у собі, самоповаги, гордості за досягнутий результат, створений продукт. Натомість 20% вихователів вважають, що куточок образотворчості лише несе у собі естетичну цінність і ніякою мірою не впливає ні на мистецькі вміння, ні на вольові якості, ні на самоповагу дитини не має.

Отримані результати, при проведенні нами анкетування батьків, щодо визначення ролі мистецького осередку у вихованні впевненості у собі, самоповаги, вольових якостей особистості дітей 5 -6 року життя було виявлено, що даний куточок активності більшість родин все ж таки мають вдома куточок образотворчості на високому рівні - 48%, на середньому рівні – 40% на низькому рівні – 22%

Високий рівень наявності вдома куточка образотворчості характеризують такі критерії, як відведене спеціальне місце для заняття з образотворчої діяльності, забезпечення дитини необхідними дидактичними зображувальними матеріалами (олівці, фарби, пензлики, альбоми, ножиці, пластилін тощо), наявність вдома зразків малювання, ліплення, вирізання, зразки виробів декоративно-прикладного мистецтва, наявність витворів

мистецтва самої дитини, заохочення дитини при зображувальній діяльності, допомога у процесі створення певного образу.

Середній рівень забезпечення вдома художньо-естетичного центру передбачає наявність місця для зображувальної діяльності у контексті кімнати дитини, часткова забезпеченість дидактичними зображувальними матеріалами, допомога дитині лише за власним волевиявленням, а не за потребою дитини, використання будь-яких зображальних засобів лише з дозволу батьків, а не за власним бажанням, часткова наявність зразків витворів мистецтва (або ліплення, або малювання), наявність вдома робіт самої дитини.

Низький рівень створення вдома куточка образотворчості характеризується відсутністю спеціального простору для заняття з образотворчої діяльності, відсутність дидактичних зображувальних матеріалів, відсутність допомоги зі сторони дорослих у процесі зображувальної діяльності дитини, критика зі сторони дорослих під час зображувальної діяльності дитини, не врахування потреб та бажань самої дитини, відсутність зразків малювання, аплікації вдома.

Отже, завдяки функціональному призначенню художньо-естетичного центру предметно-розвивальне середовище є спонукою та чинником формування у дітей впевненості у продуктивній діяльності, у плані розуміння творів мистецтва, прагненні до їх створення, виконання мистецької діяльності. вони відчують самоповагу до себе завдяки опануванню її змістом, формуванню у них технологічних навичок, опануванням знань про художній образ та способи й засоби його створення, оволодіння мовою всіх видів мистецтва; удосконалення практичної діяльності, стимулювання вияву творчості, довіри до власних можливостей; розвиток потреби в реалізації власних зусиль, стимулювання вольових зусиль та вольової активності, у проявах інтересу та появі прагнення її здійснювати; розвиток уміння удосконалювати, прикладати зусиль для отримання результату, радіти продуктам своєї та чужої праці, виробляти щодо них об'єктивні судження, ініціювати внесення у кінцевий продукт коректив для його поліпшення.

Таким чином, можна зробити висновок, що дорослі (вихователі та батьки) можуть впливати на формування впевненості дітей 5 -6 років у зображувальній діяльності. важливим у цьому плані є опанування малюками технологічними навичками використання технік і способів створення художніх образів, засобів мистецтва. Вони можуть докладати відповідних зусиль, стимулюючи дітей до активності під час занять зображувальною діяльністю, здійснюючи цілеспрямоване керівництво нею, створюючи відповідне розвивальне середовище. Такі їх дії сприятимуть розширенню досвіду малюків у плані засвоєння змісту продуктивної діяльності, зростанню самоповаги вихованців до себе, довірі до власних можливостей і здібностей, вихованню у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі. Відповідно дорослі є вагомим фактором формування впевненості у продуктивній діяльності дітей старшого дошкільного віку, формування у них впевненості як особистісної властивості, риси характеру.

Висновки до розділу 2

З'ясовано, основними компонентами які складають це особистісне утворення є діяльнісний, вольовий та емоційний. Критеріями цього феномену визнано: компетентність у зображувальній діяльності, впевненість як риса характеру, самоповага. У відповідності до означених компонентів було модифіковано методик у вивчення впевненості дітей старшого дошкільного віку у продуктивних видах діяльності. вона складалася з таких емпіричних методів: тестова процедура на з'ясування *кольорової тональності*, спостереження за зображувальною активністю малюків, опитувальник для експертів *впевнена дитина*, діагностичні тести: *східці, вертушка*.

Здійснивши емпіричне вивчення впевненості дітей 5 -6 років у зображувальній діяльності було з'ясовано, Зокрема оволодіння продуктивною діяльністю та впевненою поведінкою у ній характеризується тим, що старший дошкільник розуміє мистецький твір, виявляє себе досвідченим виконавцем; проявляє достатню самоповагу до себе, виховує в собі риси улюблених персонажів; володіє навичками спілкування з приводу змісту твору, зображальних засобів; наслідує мистецькі зразки; виявляє задоволення від отриманого результату діяльності; має навички власного мистецького досвіду; виявляє впевненість у собі під час виконання поставлених мистецьких завдань. Було виявлено, що дітей з високим рівнем впевненості у зображувальній діяльності 10 % (КГ) та 11 % (ЕГ), з середнім рівнем – 13 % (КГ) та 12% (ЕГ) старших дошкільників, з низьким рівнем. 76 % (КГ) та 78% (КГ) дітей старшої групи.

Вихователі та батьки впливають на формування впевненості дітей 5 -6 років у зображувальній діяльності за рахунок відповідних зусиль, стимулюючи малюків до активності під час занять зображувальною діяльністю, здійснюючи цілеспрямоване керівництво нею, створюючи розвивальне середовище. Такі дії сприяють розширенню досвіду продуктивної діяльності, зростанню самоповаги вихованців до себе, довірі до власних можливостей і здібностей, вихованню у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі.

РОЗДІЛ 3.

СИСТЕМА РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ВПЕВНЕНОСТІ ДІТЕЙ 5 -6 РОКІВ У ПРОДУКТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Обґрунтування педагогічних умов виховання впевненості дітей 5 -6 року життя в продуктивній діяльності. *Мета формувальної частини педагогічного експерименту* полягала в обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов формування впевненості у собі дітей 5 -6 років у продуктивній діяльності, що обумовило реалізацію таких завдань:

1. Обґрунтувати педагогічні умови формування впевненості старших дошкільників у зображувальній діяльності.
2. Створити систему роботи з виховання впевненості у собі у вихованців старшої групи експериментального ЗДО.
3. Реалізувати основні положення системи виховання впевненості дітей старшого дошкільного віку у зображувальній діяльності.
4. Експериментально перевірити ефективність системи формування названої властивості у продуктивних видах діяльності.

Окреслені дослідницькі завдання передбачали таку логіку проведення: обґрунтування педагогічних умов ефективного виховання впевненості у собі дітей 5 -6 років у зображувальній діяльності та створення системи роботи з її формування в умовах ЗДО; реалізація на практиці системи роботи з виховання впевненості дітей 5 -6 року життя у образотворчій діяльності; з'ясування ефективності здійсненої роботи у порівнянні з результатами констатувального експерименту.

Будь-яка система педагогічної роботи ґрунтується на певних положеннях, дотримання яких і визначатиме її ефективність та мету. Зокрема *мета* полягає у досягненні максимальної ефективності у вихованні впевненості у собі дітей 5 -6

років у продуктивних видах діяльності на основі створення системи роботи з її цілеспрямованого формування.

Так, з метою більш ефективної організації зображувальної діяльності дітей 5 -6 року життя в умовах ЗДО для вдосконалення їх впевненості нами були обрані наступні педагогічні умови: *формування свідомого ставлення дітей 5 -6 років до соціально схвалюваних та неприйнятних дій і вчинків; педагогічна компетентність вихователя у роботі з дошкільниками; наявність позитивних зразків культури мовлення та поведінки дорослих – батьків, вихователя.*

Зокрема, відповідно до першого положення – *формування свідомого ставлення дітей 5 -6 років до соціально схвалюваних та неприйнятних дій і вчинків дитини* - Дитині необхідно оволодіти навичками орієнтування в ситуації взаємодії, умінням аналізувати її просторову й часову динаміку, адекватно входити в діалогічний контакт, правильно розуміти невербальну поведінку співрозмовника і відповідно корегувати свою поведінку у плані використання мови, з огляду на адресата, який вступив в особистісні стосунки з нею. [33, с. 24 - 26].

Н. Дятленко пропонує ряд дидактичних ігор та вправ на збагачення активного словника. Звертає увагу на те, що зміст і форма висловлювання залежить насамперед від розуміння дитиною відносин між учасниками, а саме: *Хто?, Чому?, Для чого?* говорить. Значну увагу приділяє мовленнєвій творчій діяльності дітей дошкільного віку. Її методика ґрунтується на переказуванні літературних текстів, складанні зв'язних висловлювань, лексико-граматичних вправах, мовленнєвих іграх, іграх-драматизацій, складанні власних розповідей та ін. [18, с. 18 - 19].

О. Кононко рекомендує збагачувати не тільки активний словник дитини, а й пасивний, оскільки саме він є важливим показником особистісного становлення вихованця. Збагачення пасивного словника уможливорює розуміння та використання дитиною мовленнєвих засобів, які найточніше виражають почуття та ставлення [25, с. 7–9].

Наступний вид роботи – читання художньої літератури, розповідання вихователем сюжетів, де знаходиться інформація про загальноприйняті у соціумі способи поведінки, протиставляються позитивні та негативні вчинки людей, моральні норми, схвалювані риси та властивості вихованої особистості. Так формують знання про світ людських взаємин та моральне поведіння членів суспільства, прийняте у ньому. Дитині пояснюється, що не лише вона певним чином ставиться до інших, а і кожний інший, який її бачить і одержує про неї інформацію, теж проявляє до неї певне ставлення.

Отже, формування усвідомленого ставлення до соціально схвалюваних та неприйнятних дій і вчинків сприяє становленню гуманної позиції дитини у міжособистісних відносинах, прояву адекватних емоцій та вчинків, основою яких є узагальнені уявлення про добро, мораль, відповідальність, совість. Основними методами та прийомами роботи є: оцінювання, читання художньої літератури, дидактичні ігри, схвалення та заохочення до культури мовлення, поведінки.

Відповідно до другого положення – *педагогічна компетентність вихователя у роботі з дошкільниками* – з'ясовано, що педагогічна компетентність вихователя включає в себе перцептивні, пізнавальні, комунікативні, організаторські, сугестивні, практичні уміння в галузі професійної діяльності [17, с. 214 - 218].

Це явище відносять до педагогічної техніки. Вона ототожнюється як своєрідний сплав набутого досвіду, що вирізняється найбільш доцільним використанням педагогічних засобів і способів взаємодії з вихованцями. Вона є важливим компонентом компетентності фахівця [20, с. 376 – 380]. Ефективність педагогічних дій педагога ЗДО залежить від сформованості елементів педагогічного досвіду, до якого відносять спеціальну інформацію про суб'єктів освітнього процесу, особливості міжособистісної взаємодії, фахову найбільш доцільну активність. Вихователь має бути гарним психологом маленької душі, адже її легко поранити. Підтримка, висловлення надії, настанови, віри у можливості є запоруками успіху, та допомагають дитині усвідомити позитивне ставлення до себе педагогом.

У роботі зі старшими дошкільниками доречним є використання прийомів стимулювання уваги, адже здатність бачити незвичне у звичайному, дивитися на ситуацію з багатьох сторін підвищує різноманітність уявлень про можливості поведінки. Педагог має спонукати до творчого самовираження в художній діяльності, акцентуючи увагу на яскравості, фантазії, задуму дитини. Важливо знаходити тактовну форму фіксації помилок, щоб дитина не втратила бажання робити, творити, адже мета не в тому, щоб вчити безпомилково. Корисно вправляти дітей у виробленні оптимістичних установок, типу *я все зможу, починати завжди важко, мені завжди допоможуть при потребі, я можу це зробити*. Дитина завжди чекає схвалення від дорослих, бажає щоб побачили в роботі саме те, що вона хотіла передати. Оцінювати треба не кількість, швидкість, а наполегливість і старання. Старший дошкільник може не погодитись із думкою педагога, він має право виразити своє бачення, свою оцінку, тому навіть якщо дитина не права, потрібно підвести шляхом прикладу або навідних запитань до істини. Дуже важливо надавати право на самовираження, використовуючи звертання типу *А ти як вважаєш ?, Якої ти думки про себе ?, Чи погоджуєшся з моєю оцінкою?, Чому так ?, Чому ні ?* [34].

Отже, педагогічна компетентність у формуванні узагальнених уявлень полягає в умінні доцільно й адекватно апелювати до почуттів і досвіду дітей, тактовно й делікатно обговорювати з ними питання, що стосуються соціально схвалюваних та неприйнятних форм і засобів самовираження, допомагати в ціннісному освоєнні світу людей. Дитині важливо відчувати емоційну підтримку, віру у свої можливості, права висловити свою думку, тому необхідно підкреслювати сильні сторони особистості, підтримати найменші досягнення. Поряд з цим, фахівець повинен володіти особистісною спрямованістю, індивідуальною спрямованістю культурного плану та досвідом рефлексії.

Відповідно до наступного положення – *наявність позитивних зразків культури мовлення та поведінки дорослих – батьків, вихователя –*

передбачається наявність позитивних моделей дорослих у соціумі у плані їх мовлення, діяльності, вихованості ґрунтується на особливому психологічному механізмові дитини 4 -6 років – наслідуванні існуючих зразків через читання художньої літератури, перегляду художніх та мультиплікаційних фільмів. Такі *ідеали для наслідування* є взірцем для них у плані наслідування: манери поведінки, мови, культури, зовнішнього вигляду.

Оскільки дорослі – основне джерело надходження лексики в словник дитини, то виховання мовленнєвої культури дорослих забезпечить для дітей позитивний мовленнєвий зразок, що передбачає пропозицію моделей використання мови, основними характеристиками є її багатство, адекватне використання, а також оптимальне використання тональності мовлення, правила етикету під час спілкування та звернення до однолітків, дорослих.

Проблему виховання в сім'ї досліджувала Л. Артемова, яка наголошувала на важливості ролі батьків, котрі дають перші приклади любові, ніжності, турботи, правильного мовлення та поведінки, адже ще в дитинстві діти опановують правила, які визначають їх взаємини одне з одним та з дорослим [4, с. 3 - 5].

Насамперед батьки мають не приховувати своїх бажань, а висловлювати їх, щоб дитина вчилася відмовлятися від чогось на користь іншим, зробити щось приємне для бабусі, тата. Важливо щоб діти уміли дотримуватися тиші, коли хтось читає книгу або працює, тому і батькам не слід занадто часто заважати самостійній роботі сина чи доньки. Діти мають розрізняти стани дорослих, співчувати і допомагати, якщо потрібно, тому доречним будуть звертання типу *Ось поглянь на бабусю, чому вона сумна, що будемо робити?, Спробуємо разом вилікуємо нашого тата!, Принеси, будь-ласка, ліки,* тим самим ставлячи свої дії у приклад, як потрібно допомагати. Загалом дітей треба вчити узгоджувати свої бажання з обставинами, пояснюючи чому *можна* і *не можна* на конкретних своїх ситуаціях, але щоб вони були близькі до досвіду дитини.

Дорослі мають дбати про зовнішній вигляд дитини, щоб завжди був чистий одяг, зав'язані гудзики, чисті черевики, подаючи приклад із себе та дітей. Доречними тоді є бесіди, прийоми показу, пояснення, вказівки, коли разом збираються в гості або на вулицю. Тоді ж батьки мають нагадувати про етикет поведінки та мовлення за столом. Можливе використання протилежного зразку, типу *Подивися, поводитися як Іванко - некрасиво, на нього тепер мама кричатиме* або *Дивися як я роблю і намагайся так само робити*.

Л. Березовська, досліджуючи творче самовираження старших дошкільників, пропонує використовувати вдома і на заняттях *метод ігрових казкових ситуацій*, де під казковою ситуацією розуміється ситуація, що виникає між дітьми, дорослими у процесі творчого відображення змісту знайомої казки, яка супроводжується монологом, діалогом, ігровими діями, засобами виразності [7, с. 165 - 170].

Виступаючи зразком для наслідування, батьки і вихователі мають задовольнити потребу дитини у визнанні, яка проявляється через оцінювання можливостей і досягнень підростаючої особистості. зверненні за оцінкою власних дій та вчинків. Дорослі не завжди усвідомлюють важливість підтримки в дитини її гідності, а тому, не задумуючись використовують свого роду кліше, не обґрунтовуючи власних оціночних висловів, перебуваючи у полоні емоцій. Оцінка дорослого є відправною точкою у становленні уявлень про себе типу *я хороший* або *я поганий*. Тому треба пам'ятати про те, що дитина може не усвідомлювати наслідки своїх дій, а дорослий якраз має запобігти цьому, підтримати дитину.

Отже, основними завданнями, які поставлені соціумом перед дорослими є: розширення уявлень дітей у плані особистісних якостей людини, її культури, поведінки, що цінуються людством; збагачувати уявлення про гуманні стосунки між людьми у взаємодії; розвиток механізмів самосвідомості, зокрема самооцінки, рефлексії.

Таким чином, зважаючи на складність процесу виховання впевненості у собі дітей 5 -6 року життя потрібно керуватися сукупністю педагогічних умов,

яка ототожнюється зі своєрідним комплексом зі зв'язками між його елементами. До них належать наступні положення: формування свідомого ставлення до соціально схвалюваних і неприйнятних дій і вчинків; педагогічна компетентність вихователя у роботі з дошкільниками; наявність позитивних зразків культури мовлення поведінки дорослих: батьків, вихователів. Ефективність роботи, відповідно, може бути досягнуто завдяки використанню різних форм і методів навчання та педагогічно обґрунтованих прийомів схвалення, заохочення, роз'яснення, стимулювання уваги, які дозволяють малюку відчутти підтримку з боку значущих людей.

Виділені умови вимагають ефективної роботи з боку вихователів та дорослих, які мають навчити дитину добирати відповідні прояви своїх почуттів, вправляти в умінні використовувати прийнятні для оточення способи реагування прийняті у суспільстві між людьми (рідними, знайомими, чужими).

Дорослі мають створити умови для повноцінного особистісного зростання, збагатити власну педагогічну культуру, з метою збалансування двох індивідуальних форм активності «Я» і «Ти». Дитина має стати творцем власної освіти, виховання, розвитку. Багате середовище як стимулюючий фактор особистісно – орієнтованої моделі оточує, пронизує та залучає до сфери діяльності суб'єкта, задовольняючи актуальні потреби.

3.2. Система роботи з виховання впевненості у собі дітей 5 -6 років у зображувальній діяльності. Вона включала в себе декілька напрямів. Зокрема перший напрям передбачав експериментування зображальними матеріалами дошкільниками під час занять образотворчою діяльністю. Так, нами було визначено зміст цієї роботи на навчальних заняттях. Мета *першого заняття* полягала у навчанні дітей малювання по вологому аркуші паперу. Зміст діяльності пояснення дітям принципів роботи по вологому аркуші паперу: техніка нанесення ґрунтового шару фарби та використання серветки, яка має запобігати його швидкому висиханню; використання акварельних фарб та пензлика із широким ворсом. Пропозиції дітей щодо змісту малювання.

Найбільш краще у цій техніці використовувати малювання пейзажів або ж малювання тварин, оскільки змішування кольорів дає несподіваний результат: максимальне наближення до реального кольору предмета чи явища, а ще один із важливих, що об'єкт має пухнастий вигляд.

Друге заняття із сюжетного ліплення, де основним моментом є експериментування з формою і сюжетом (доповнення зображення). Зміст заняття: засвоєння прийомів виготовлення вази для квітів із шматка пластиліну чи тіста та створення композиції із сухих квітів, які б гармонійно доповнювали б зображення вази. Експериментування полягає у доповненні різних ваза формою (великих і маленьких раніше виготовлених вихователем) сухими квітами. Потрібно визначити найбільш стійке й гармонійне поєднання. Після цього вихователь знайомить дітей із пластичним способом зображення вази та шляхами її декорування, використовуючи конструктивний спосіб. Після того, як виріб готовий діти мають завершити його найбільш вдалим підбором сухих квітів. Звертається увага після завершення на найбільш вдалий поєднання та на складнощі у використанні пластичного способу ліплення.

Третє заняття – заняття із аплікації. Тема заняття «Букет для мами». Його мета полягає у експериментуванні із властивостями паперу. Основні техніки, які використовувалися – це вирізання зображень із паперу та отримання зображень із паперу шляхом його обривання. Для заняття заздалегідь були заготовлені форми квітів, які дітям потрібно буде вирізати ножицями (основа квітки та стебло), а пелюстки та листочки до них діти мають самостійно отримати із різнокольорового паперу та серветок шляхом «обривання». Вихователь власноруч демонструє новий прийом роботи і також сам виконує аплікацію. В кінці роботи демонструє дітям готову аплікацію та вказує на її нові властивості: об'ємність, наближеність до зображення предмету, оригінальність та незвичність зображення. В кінці заняття можна доповнити отриманий виріб фарбами.

Четверте заняття – заняття із конструювання. Мета заняття-ознайомлення із властивостями картону та способами роботи з ним. Темою

заняття є виготовлення *Замку фортеці* з цупкого картону. Техніка роботи: декілька картонних заготовок скласти трубочкою, проклеїти (можна скористатися стиплером для міцності конструкції). Можна використовувати білий картон або кольоровий для виготовлення основи башт. Потім виготовляються верхні частини башт: формується круг із кольорового паперу, який розрізається по радіусу, а розрізані частини потім склеюються і отримуємо верх башти, який кріпимо до башт. Потім формується модель замку, а башти після цього декоруються або за допомогою наклеювання звичайного кольорового паперу або домальовуванням частин. В кінці заняття вихователь має акцентувати увагу дітей на порівнянні роботи із картоном і звичайним кольоровим папером.

П'яте заняття – заняття з малювання Тема заняття – Веселка. Розміщення кольорів на спектральному крузі. Мета заняття полягає у експериментуванні дітей різними техніками малювання веселки (гуаш, акварель, олівці). Спочатку потрібно систематизувати знання дітей про порядок розміщення кольорів на спектральному крузі, а вже потім перейти до малювання веселки. Перед початком роботи пригадати техніку малювання по вологому паперу і запропонувати дітям виконати малюнок спочатку одним способом (акварель), а потім іншим (гуаш), олівець за бажанням, а потім порівняти отримані малюнки і властивості фарби. Потрібно зробити висновок про те, які фарби більш доцільно використовувати при змішуванні кольорів спектру.

Шосте заняття – заняття із декоративної аплікації на якій використовуються природні матеріали – жолуді, суха трава, листя, соснові голочки, насіння гарбуза, соняшника, кольорова проволока. Тема заняття – виготовлення фазану. Дітей знайомлять із прийомами роботи із природними матеріалами, зазначають як можна скріплювати між собою частини. Потім дотримуються відповідної технології: спочатку формують найбільш масивну частину – тулуб, основу якого становить жолудь без «шапочки». Голову формують із насінини гарбуза, до якої кріплять дзьоб з тоненької сухої

травички, ока малюють фарбою або ж фломастером. Після цього з'єднують голову з тулубом за допомогою пластиліну і кольорової проволочки. Ніжки також формують із проволочки, а для стійкості кріплять до них внизу *шапочки* жолудів і приєднують до тулуба. Останньою частиною є хвіст, який можна зробити із маленьких пір'їнок птахів або використати декоративні пір'ячка. Таким чином, діти ознайомилися із можливим варіантами використання природніх матеріалів у зображенні фазана.

Отже, заняття, які використовувалися у формувальній частині, були спрямовані на засвоєння дітьми способів роботи з різними зображувальними матеріалами шляхом експериментування з метою виховання впевненої поведінки у цих видах діяльності.

Наступний етап – ознайомлення дітей старшого дошкільного віку із мистецтвом живопису. Для цього одночасно нами була здійснена робота з наповнення куточку образотворчості необхідними творами живопису. Основні завдання, які ставилися перед цим напрямом: розвиток художньо-практичної компетенції дітей старшого дошкільного віку; ознайомлення дітей з розмаїттям живописних творів, формувати у дітей 5 -6 років знань та уявлень про них; навчати розрізняти виражальні засоби у живописних творах – зокрема кольоровий спектр, перспективу тощо; формувати у старших дошкільників вміння елементарного мистецького аналізу; надавати необхідну та зрозумілу інформацію про авторів художніх творів, актуалізувати у них прагнення наслідувати живописні картини; формувати у дошкільників вміння аналізувати художній образ, висловлювати судження про нього; зацікавлювати до даного виду мистецтва.

Заняття 1. Знайомство з картинами І. Грабаря *Лютнева блакить*, С. Шишка *Зима*, Б. Кустодієва *Морозний день*. Звертається увага на кольорову гамму творів живопису, використання різних технік малювання – для зображення стану неба та землі у різні пори доби, передавання емоцій (техніка акварель по-мокрому); для зображення хмаринок, снігу, хутра тварин користуються технікою *сухого пензля*. Також діти аналізують разом із

вихователем сюжет картин, емоційний настрій, який прагнув передати художник. Після ознайомлення із творами живопису дітям пропонують намалювати зиму і забезпечують необхідними зображувальними матеріалами.

Заняття 2. Знайомство з картинами: М. Глущенко *Зимовий день, Морозний день*; П. Левченко *Село зимою. Глухомань*, М. Дерегус *Зимовий пейзаж*, І. Марчук *Зима. Останній промінь*. Формують у дітей вміння аналізувати твір живопису за схемою: хто написав картину, про що вона, про що хотів «розповісти» художник, який настрій він прагнув передати, які для цього було використано техніки малювання (*акварель по-мокрому, сухий пензлик*), які почуття викликають у дітей твори живопису на яких зображено останні дні зими (передчуття зими). Потім просять дітей впорядкувати твори живопису: від найбільш зимового пейзажу до пейзажу який вказує на наближення весни (ознаки, за допомогою яких це показав на картині художник).

Заняття 3. Знайомство з картинами І. Грабар *Березневий сніг*, О. Саврасов *Граки прилетіли*, О. Шовкуненко *Повінь. Конча-Заспа*, В. Яценко *Рання весна*. Розпочинається робота по ознайомленню із живописними творами розповіддю вихователя про художників, картини яких будуть розглядати, чи знайомі дітям ці автори (деякі художники вже відомі). Потім у форму бесіди разом із дітьми розглядають картини: яка весна зображена, за допомогою яких ознак це показав художник, яку кольорову гамму було використано, який настрій панував у художника, які почуття викликають у дітей весна, пробудження природи. Звертається увага на те, що техніки, використані митцями вже відомі дітям: акварель по-мокрому аркуші, техніка гуаші, техніка *сухого пензля*. Пропонують дітям визначити, що саме допомогло художникам передати весняний настрій у картинах. Потім пропонують дітям виконати малюнки, де б вони зобразили дерева, які прокидаються весною, обравши різні техніки створення рисунків.

Заняття 4. Знайомство з картинами В. Васнецова (*Альонушка, Іван Царевич та Сірий Вовк, Три богатирі, Килим-літак, Снігуронька, Три царівни підземного царства, Баба-Яга, Царівна-жаба*) та М. Врубеля *Царівна Лебідь*. Вихователь розпочинає роботу із розповіді про художників В. Васнецова,

М. Врубеля. Знайомить дітей із роботами митців, які виконані за мотивами казок. Звертає увагу на те, за допомогою яких технік виконані картини, сюжети, які на них зображено, почуття, які передаються із них. Пропонують дітям вказати на ознаки у картинах, що допомогли передати настрій та почуття художників. Після цього пропонують дітям проаналізувати кольорову гамму картин та визначити техніки малювання, використані художниками. На завершення вихователь пропонує дітям творчу роботу *Малюнок казки* (за мотивами українських народних казок), мотивуючи дошкільників спробувати передати характер героїв обраної казки.

Заняття 5. Знайомство з картинами Г. Собачко *Жар-Птиці*, М. Приймаченко *Гороховий звір*, *Звір гуляє*, *Лісовий навич*, *Звірі в гостях у лева*. Звертається увага вихователем на незвичність написання картин митцями: на використанні візерунки, на кольорову гамму, на *фантастичність* зображених звірів, а також на композицію, форму незвичайних тварин та емоційний вплив зображень на дітей. Пропонують дітям відповісти на запитання: які почуття у них викликають ці картини, що саме автори прагнули показати у своїх творах? Після цього пропонують дітям творчу роботу: намалювати незвичних тварин та прикрасити їх орнаментальними візерунками, поєднуючи різноманітні техніки. Після завершення роботи над своїми картинами просять дітей проаналізувати їх, як аналізують твори художників.

Наступний напрям роботи – організація театралізованої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку на казкову тематику. Основна мета – встановлення взаємозв'язку між подібними видами зображувальної діяльності дітей: образотворчої та театралізованої, що на нашу думку позитивно впливатиме на формування художньо-продуктивної компетенції, а та в свою чергу на виховання впевненості у собі. Під час організації театралізованої діяльності було використано таку форму роботи як театралізацію епізодів казок (див. Додаток).

Наступний напрям роботи – робота з вихователями щодо консультування їх з методикою ознайомлення дітей старшого дошкільного

віку з творами живопису. Було проведено декілька зустрічей із педагогами ЗДО у ході яких обговорювалися важливі аспекти з формування художньо-продуктивної компетенції у старших дошкільників (сутність, зміст), що проводилося у *формі лекції*; детальний аналіз принципу поєднання різних видів мистецтв під час навчання образотворчої діяльності дітей (*форма проведення лекція*); формування художньо-продуктивної компетенції у дітей шляхом ознайомлення дошкільників із картинами художників: визначення переліку творів живопису, за якими буде організовуватися робота з дітьми; знайомство дітей із мовою образотворчого мистецтва – художній образ, емоції почуття – та розуміння мови живопису; необхідність проведення спеціальних занять по ознайомленню дітей із творами живопису; поєднання різних видів діяльності дітей під час ознайомлення із творами живопису – читання казок, віршів, перегляд мультфільмів, діафільмів, слухання музичних творів до казок, розглядання ілюстрацій, малювання, театралізовані ігри; показування дітям різних жестів, міміки, які дозволяють передавати настрій головних героїв; необхідність ознайомлення дітей із кольоровою гаммою та техніками малювання конкретних художників та їх творів; вправлення дітей у техніках виконання малюнків (акварель, гуаш, Пастель та ін.) – проводилося у формі консультацій, було проведено три консультації; *узагальнююча бесіда* із вихователями про перед проведенням формувального експерименту про необхідність ознайомлення дітей із пейзажами, які стосуються відповідних пір року (зима, весна); звертання уваги дітей на індивідуальну творчу манеру окремого художника, особливості його кисті, використаних ним технік на конкретних картинах; необхідність дотримання методики ознайомлення дітей із творами живопису – попередня робота з твором (розповідання, читання казки, вірша), проведення бесіди на з'ясування сутності казки, головних героїв, їх характеру, проведення різного роду ігор, основна робота за картиною, аналіз колірної гамми, аналіз деталей зображення на передньому плані, аналіз фону картини, ілісний аналіз змісту та засобів виразності картини

Таким чином, система роботи з формування у дітей впевненості у художньо-продуктивній діяльності здійснювалася у кількох напрямках: дотримання принципу поєднання різних видів мистецтв під час навчання дітей образотворчості (заняття з малювання, ліплення, аплікації, конструювання, а також поєднання різних видів мистецької діяльності – образотворчої та театралізованої); ознайомлення дітей із творами живопису українських та зарубіжних художників; наповнення репродукціями картин куточку образотворчості в художньо-естетичному осередку; організація театралізованих ігор на казкову тематику; робота із вихователями ЗДО з проблеми формування художньо-продуктивної компетенції у дітей старшого дошкільного віку шляхом проведення лекцій, консультацій та бесід. Означена система роботи повною мірою спрямована на забезпечення виховання впевненості дитини 5 -6 року життя у продуктивній діяльності.

3.3. Контрольний етап експерименту. Після проведення формувального експерименту нами було здійснено аналіз показників впевненості у собі дітей 5 -6 року життя за допомогою математичних методів. Одним із перших розглянемо показник *розуміння колірної тональності*, які розміщені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Динаміка колірної тональності старших дошкільників у експерименті (у відсотках)

Показники та рівні ЕГ і КГ вибірки старших дошкільників	Показники колірної тональності до експериментального впливу			Показники колірної тональності після експериментального впливу		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група	14	55	31	28	62	10

Контр. група	14	55	31	14	59	27

Таблиця 3.1 містить у собі три основні колонки: показники та рівні ЕГ, показники колірної тональності до експериментального впливу і після проведення формувального експерименту. Показники цієї здатності естетичного сприймання представлені у відсотках. Порівнюючи показники до і після виховних впливів у експериментальній групі, бачимо, що вони зазнали змін: у 28 % дітей колірна тональність високого рівня (такі показники на початку мали 14); також збільшилася кількість старших дошкільників з показниками середнього рівня колірної тональності здатності 62%, а до початку експерименту цей показник становив 55% (різниця складає 7%); стало менше дітей у яких загальна показник естетичного сприймання був на низькому рівні сформованості (10% стало, а було 31%).

У контрольній групі також відбулися зміни: зросли відсотки у групі дітей з середнім рівнем колірної тональності на 4%, а у групі досліджуваних із низькою мірою показника естетичного сприймання, навпаки, числове значення зменшилося. Позитивна динаміка становить 4%. Такі зміни у КГ не є суттєвими. Як бачимо, після експерименту в ЕГ відбулося суттєве збільшення кількості дітей з показниками високого і середнього рівня колірної тональності на 21 %, і, відповідно, зменшилася кількість дітей із низьким рівнем показника естетичного сприймання на 21%. Динаміка становить + 21%. Отже, можемо зробити висновок, що у ЕГ при дотриманні педагогічних умов відбувається розвиток продуктивної компетенції малюків у зображувальній діяльності і впливає на виховання впевненої поведінки у ній.

Розглянемо наступний показник продуктивної компетенції дітей 5 -6 років. Так, на констатувальному етапі нами було виявлено, що художня активність (спостереження під час занять) має такі особливості: біля 55 % дітей мають високий рівень активності у зображувальній діяльності, 21% дошкільників – середній рівень, а 24% - низький. Розглянемо динаміку

активності як показника компетентності продуктивної діяльності, який представлено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Художня активність старших дошкільників у експерименті (у відсотках)

Показники та рівні ЕГ і КГ вибірки старших дошкільників	Показники художньої активності дітей до експериментального впливу			Показники художньої активності дітей після експериментального впливу		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група	54	21	25	80	11	9
Контр. група	58	21	21	62	19	19

Таблиця 3.2 містить у собі три основні колонки: показники та рівні ЕГ, показники художньої активності до експериментального впливу і після проведення формувального експерименту. Показники цієї здатності у складі компетенції представлені у відсотках. Порівнюючи показники до і після виховних впливів у експериментальній групі, бачимо, що вони зазнали змін: у 80 % дітей художня активність високого рівня (до експериментального впливу такі показники мали 54% дошкільників); також зменшилася кількість старших дошкільників із показниками середнього рівня колірної тональності здатності до 11%, а до початку експерименту цей показник становив 21% (різниця складає 10%); також стало менше дітей у яких художня активність була на низькому рівні сформованості (9% стало, а було 25%). В цілому позитивна динаміка показників художньої активності складає 26%, а тому, на нашу думку, такі зміни є значущими.

У контрольній групі також відбулися зміни: зросли відсотки у групі дітей із високим рівнем художньої активності на 4%, а у групі досліджуваних із середньою і низькими мірами показника художньо-практичної компетенції, навпаки, числові значення зменшилися і становлять по 19%. Позитивна динаміка становить 4%. Такі зміни у КГ не є суттєвими.

Як бачимо, після експерименту в ЕГ відбулося суттєве збільшення кількості дітей з показниками високого рівня художньої активності на 26 %, і, відповідно, зменшилася кількість дітей із середнім і низьким рівнями даного показника. Динаміка становить + 26%. Отже, можемо зробити висновок, що у ЕГ при дотриманні педагогічних умов у зображувальній діяльності спостерігаються суттєві зрушення у зростанні художньої активності дітей 5 -6 років.

Розглянемо тепер показники вольової риси впевненості дітей 5 -6 року життя на початку і вкінці виховних впливів. Відмітимо, що її показники були найнижчими у плані сформованості впевненої поведінки у продуктивних видах діяльності дошкільників. Після відповідних математичних обрахунків нами було отримано відомості про її динаміку після експериментальних впливів. Ця інформація представлена у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Впевненість дітей 5 -6 років у собі в ЕГ і КГ (у відсотках)

Показники та рівні ЕГ і КГ вибірки дітей 5 -6 років	Показники впевненості дітей до експерименту			Показники впевненості дітей після експерименту		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група	21,4	21,4	57	42	32	26
Контр. група	21,4	21,4	57	24	26	50

Як бачимо, отримані показники зазнали змін. Зокрема у ЕГ збільшилася кількість досліджуваних з високим рівнем розвиненості даної риси з 21,4 % до 42 %. Різниця у числових значеннях становить біля 21 %. Також збільшилося число дітей з середнім рівнем означеної властивості з 21,4 % до 32 %. Відповідно, різниця становить у кращу сторону 11 %. Крім того значно зменшилася кількість малюків з низьким рівнем означеної властивості з 57 % до 26 %. Отже, після експерименту було відмічено позитивну динаміку

впевненості вихованців в ЕГ. Водночас, зміни, які відбулися у дітей КГ є доволі низькими й малозначущими, у більшій мірі ситуативними.

Проаналізуємо показники самоповаги дітей 5 -6 року життя. Вони представлені у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Самоповага дітей 5 -6 років у собі в ЕГ і КГ (у відсотках)

Показники та рівні ЕГ і КГ вибірки дітей 5 -6 років	Показники самоповаги дітей до експерименту			Показники самоповаги дітей після експерименту		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група	10	25	65	30	40	30
Контр. група	20	30	50	25	35	40

У таблиці 3.4. помітно рух показників самоповаги дітей 5 -6 року життя. Проаналізуємо їх більш детально. Для початку розглянемо показники ЕГ. Як бачимо, збільшилася кількість дітей з високим рівнем вказаної ознаки з 10 % до 30 %, іншими словами у кращий бік змістилися значення критерію. Також зросла кількість дошкільнят з середнім рівнем самоповаги з 25 % до 40 %, різниця у цьому випадку становить 15 %. В цілому позитивна динаміка означеного параметру склала 35 %. Саме на стільки зменшилося число досліджуваних з низькою мірою сформованості даної властивості.

У КГ також відбулися зміни. Проте вони не є такими значущими, як у ЕГ. В цілому позитивна динаміка склала 10 %, що у порівнянні з експериментальною є в 3,5 рази нижчими. Тому значущими є зміни у самоповазі у досліджуваних ЕГ.

Розглянемо наостанок як саме змінилася впевненість у собі дітей 5 -6 року життя у продуктивних видах діяльності. Відомості про її динаміку подано у таблиці 3.5.

Таблиця 2.2.

Рівні сформованості впевненості у собі в продуктивній діяльності дітей старшого дошкільного віку

Показники та рівні ЕГ і КГ вибірки дітей 5 -6 років	сформованість впевненості у собі у продуктивній діяльності до експерименту			сформованість впевненості у собі у продуктивній діяльності після експерименту		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експ. група	11	13	76	31	28	41
Контр. група	10	12	78	15	16	69

Як бачимо, показники впевненої поведінки дітей 5 -6 року життя після формувального етапу змінилися. Проаналізуємо їх динаміку спочатку у групі ЕГ. Збільшилося число досліджуваних з високим рівнем впевненості з 11 % до 31 %. У даному випадку показник зріс на 20 %. Також зазнала змін чисельність осіб з середнім рівнем розвитку означеної властивості з 13 % до 28 %, що на 15 % є кращим, ніж було до експерименту. В цілому позитивна динаміка складає 35 %, саме на таку кількість зменшилося дітей 5 -6 років з низькою мірою впевненості у продуктивних видах діяльності. у КГ зміни відбулися на рівні 9 % у бік покращення. Проте, у порівнянні з динамікою ЕГ зміни менші приблизно у 6 разів, що доводить ефективність створеною програми розвитку впевненості дітей 5 -6 року життя у продуктивній діяльності.

Таким чином, на контрольному етапі було отримано підтвердження ефективності програми вдосконалення впевненості дітей 5 -6 років у продуктивних видах діяльності та правильного обрання педагогічних умов, що становили її підґрунтя. Було відмічено значущу позитивну динаміку у вихованні вказаної особистісної властивості. Так, збільшилася кількість досліджуваних з високим рівнем впевненості з 11 % до 31 % (позитивні зміни + 20 %), зазнала змін чисельність осіб з середнім рівнем розвитку означеної властивості з 13 % до 28 % (динаміка складає + 15 %). В цілому позитивна динаміка склала 35 %, саме на таку кількість зменшилося дітей 5 -6 років з низькою мірою впевненості у продуктивних видах діяльності.

Висновки до розділу 3

Таким чином, зважаючи на складність процесу виховання впевненості у собі дітей 5 -6 року життя потрібно керуватися сукупністю педагогічних умов, яка ототожнюється зі своєрідним комплексом зі зв'язками між його елементами: формування свідомого ставлення до соціально схвалюваних і неприйнятних дій і вчинків; педагогічна компетентність вихователя у роботі з дошкільниками; наявність позитивних зразків культури мовлення поведінки дорослих: батьків, вихователів. Дитина має стати творцем власної освіти, виховання, розвитку. Середовище як стимулюючий фактор особистісно – орієнтованої моделі залучає до сфери діяльності суб'єкта, задовольняючи актуальні потреби.

Система роботи з формування у дітей впевненості у художньо-продуктивній діяльності здійснювалася у таких напрямках: дотримання принципу поєднання різних видів мистецтв під час навчання дітей образотворчості (заняття з малювання, ліплення, аплікації, конструювання, а також поєднання різних видів мистецької діяльності); ознайомлення дітей з творами живопису; наповнення репродукціями картин куточку образотворчості в художньо-естетичному осередку; робота із вихователями ЗДО з проблеми формування впевненості у продуктивній діяльності дітей старшого дошкільного віку шляхом проведення лекцій, консультацій та бесід.

На контрольному етапі отримано підтвердження ефективності програми вдосконалення впевненості дітей 5 -6 років у продуктивних видах діяльності та правильного обрання педагогічних умов, що становили її підґрунтя. Відмічено значущу позитивну динаміку у вихованні вказаної особистісної властивості. Так, збільшилася кількість досліджуваних з високим рівнем впевненості з 11 % до 31 % (позитивні зміни + 20 %), зазнала змін чисельність осіб з середнім рівнем розвитку означеної властивості з 13 % до 28 % (динаміка складає + 15 %). В цілому позитивна динаміка склала 35 %, саме на таку кількість

зменшилося дітей 5 -6 років з низькою мірою впевненості у продуктивних видах діяльності.

Висновки

На основі проведення дослідження проблеми формування впевненості дітей 5 -6 років у продуктивних видах діяльності на теоретичному й емпіричному рівнях ми дійшли таких висновків:

За першим завданням, було з'ясовано що воля у науковій думці розглядається разом з питанням активності особистості, а також організації її структури у плані дослідження вольової поведінки та властивостей індивіда. Своєрідним узгодження цих напрямків є особистісне утворення – впевненість у собі, яка підкреслює єдність поведінкових актів, у плані прийняття рішення та конкретних дій, та особистісної організації людини, яка бере початок з дошкільного дитинства. Впевненість як особистісна риса пов'язана з адекватною самооцінкою малюка, його базовими особистісними рисами. Вона залежить від успішності у діяльності, гордості за власні досягнення, об'єктивною оцінкою власних здібностей і можливостей, від зовнішніх оцінок дорослих, які знаходяться навколо, зокрема батьків і вихователів.

За другим завданням виявлено, що одним з вагомих чинників формування впевненості у собі є продуктивна діяльність дитини 5 -7 років. Така активність дозволяє малюку досягти поставлених цілей, набувати у ній досвіду, отримувати реальний продукт, прогнозувати власні зусилля та активність. Продуктивна діяльність для дітей 5 -6 років розглядається як активність, яка дозволяє з'ясувати можливості дитини у плані досягнення результату, підвищення самоповаги, набуття впевненості у своїх діях, виявлення вольових зусиль та якостей особистості.

Як особистісна властивість, впевненість, виникає на основі самоповаги через усвідомлення суб'єктивних можливостей у продуктивній діяльності. Виявляючи активність, набуваючи відповідний мистецький досвід дошкільник вправляється у відповідному мистецькому полі, використовує вольові зусилля на шляху дод мети та, здобувши позитивний результат, відчуває повагу до самого себе, виховуючи так впевненість у собі як одну з важливих особистісних якостей.

За третім завданням було уточнено, що основними компонентами впевненості у собі є діяльнісний, вольовий та емоційний. Критеріями цього особистісного утворення визначено компетентність у зображувальній діяльності, впевненість як рису характеру, самоповагу. Здійснивши емпіричне вивчення впевненості дітей 5 -6 років у зображувальній діяльності було з'ясовано, що впевнений у собі старший дошкільник проявляє достатню самоповагу до себе, виховує в собі риси улюблених персонажів; володіє навичками спілкування з приводу змісту твору, зображальних засобів; наслідує мистецькі зразки; виявляє задоволення від отриманого результату діяльності; має навички власного мистецького досвіду; виявляє впевненість у собі під час виконання поставлених мистецьких завдань. Було з'ясовано рівні розвитку впевненості дітей у зображувальній діяльності дітей 5 -6 років: дітей з високим рівнем 10, 5 %, з середнім 12, 5 %, з низьким рівнем розвиненості цього утворення 77, 5 %.

Водночас, виявлено позитивний вплив на формування впевненості дітей 5 -6 років у зображувальній діяльності зі сторони дорослих. За рахунок стимулювання малюків до активних дій під час занять зображувальною діяльністю, цілеспрямоване керівництва її процесом, створенням розвивального середовища, що сприяє набуття досвіду продуктивної діяльності, зростанню самоповаги вихованців до себе, довірі до власних можливостей і здібностей, вихованню у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі.

За четвертим завданням було проведено формувальний експеримент з метою вдосконалення впевненості дітей 5 -6 років у продуктивній діяльності. нами було створено систему роботи з метою вдосконалення особистісних характеристик впевненості. Її реалізація передбачала дотримання педагогічних умов: формування свідомого ставлення до соціально схвалюваних дій і вчинків; педагогічна компетентність вихователя у роботі з дошкільниками; наявність позитивних зразків культури мовлення та поведінки дорослих: батьків, вихователів. Система роботи з формування у дітей впевненості у художньо-продуктивній діяльності здійснювалася у таких напрямках: поєднання різних

видів мистецтв під час навчання дітей образотворчості; ознайомлення дітей з творами живопису; наповнення репродукціями картин куточку образотворчості в художньо-естетичному осередку; робота із вихователями ЗДО з проблеми формування впевненості у продуктивній діяльності дітей старшого дошкільного віку шляхом проведення лекцій, консультацій та бесід.

На контрольному етапі було отримано підтвердження ефективності програми вдосконалення впевненості дітей 5 -6 років у продуктивних видах діяльності. Зокрема було відмічено збільшення досліджуваних з високим рівнем впевненості з 11 % до 31 % (позитивні зміни + 20 %), осіб з середнім рівнем розвитку означеної властивості з 13 % до 28 % (динаміка складає + 15 %). В цілому позитивна динаміка склала 35 %, саме на таку кількість зменшилося дітей 5 -6 років з низькою мірою впевненості у продуктивних видах діяльності.

Водночас, *перспективами* подальших наукових пошуків вбачаємо у необхідності пошуку інших чинників розвитку впевненості у собі, зокрема ігрову діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева А. В. Особенности поведения застенчивых детей и методы их воспитания: автореф. дис... канд. пед. наук, Л., 1976. - 19 с.
2. Ананьев Б. Г. Развитие воли и характера в процессе дошкольного воспитания / Б. Г. Ананьев // Избр. психол. труды. В 2 х томах. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 2. – С. 95–100.
3. Аснін В. І. Загальні питання розвитку волі у дітей / В. І. Аснін // Наукові записки / за заг. ред. Г. С. Костюка. – К. : Радянська школа, 1956. – Том VI. Праці республ. психол. конференції. – С. 273–280.
4. Базовий компонент дошкільної освіти України / наук. кер. А. М. Богуш ; кол. авт. : Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л. [та ін.]. – К. : [М-во освіти і науки, молоді та спорту України], 2012. – 26 с.
5. Байер О. М. Особливості розвитку саморегуляції старших дошкільників як умова успішної підготовки до шкільного життя / О. М. Байер // Дошкільна освіта. – 2009. – № 3(25). – С. 66–71.
6. Басов М. Я. Воля как предмет функциональной психологии / М. Я. Басов. – Пг. : Госиздат, 1922. – 218 с.
7. Бех І. Д. Від волі до особистості / І. Д. Бех. – К.: Україна – Віта, 1995. – 202 с.
8. Бех І. Курс на діяльнісно-компетентнісний підхід / І. Бех, Л. Зайцева // Дошкільне виховання. – 2013. – № 1. – С. 2 - 5.
9. Блонский П. П. Избранные педагогические произведения / П. П. Блонский. – М.: АПН РСФСР, 1961. – 695 с.
10. Богуш А. Вектор наступності державних стандартів дошкільної і початкової освіти / А. Богуш // Дошкільне виховання. – 2012. – № 7. – С. 20 - 23.
11. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович / [под ред. Д. И. Фельдштейна]. – 2-е изд. – М. : Изд. “Институт практической психологии”, Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1997. – 352 с.
12. Боришевський М. Й. Розвиток здатності до саморегуляції поведінки як вияв суб'єктивного становлення особистості / М. Й. Боришевський // Психологія суб'єктивної активності особистості. – К., 1993. – С. 18–19.

- 13.Боришевський М. Й. Самоактивність як визначальний чинник розвитку особистості / М. Й. Боришевський // Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяч. 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка (19 – 20 квітня 2010 року). – Т.І. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – С. 25–29.
- 14.Вазина К. Я. Целеустремленность у дошкольников в игровой деятельности / К. Я. Вазина // Вопросы психологии. – 1978. – № 5. – С.79–86.
- 15.Волков Б. С. Детская психология: логические схемы / Б. С. Волков, Н. В. Волкова. – М.: Владос, 2002. - 256 с.
- 16.Волкова Ю. Уроки малювання / Ю. Волкова, В. Федієнко. – Х. : ВД "Школа", 2005. – 64 с.
- 17.Воспитание детей дошкольного возраста/ Под ред. Проколиенко Л.Н. - К.: Рад. шк.,1990. – 368 с.
- 18.Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк : кн. для учителя / Л. С. Выготский. – 3-е изд. – М. : Просвещение, 1991. – 93 с.
- 19.Выготский Л. С. Проблема воли и ее развитие в детском возрасте / Л. С. Выготский // Психология – Р. III. Психология развития. Лекции по психологии. Лекция шестая. – М. : Эксмо Пресс, 2000. – С. 819–827.
- 20.Высоцкий Б. В. Личностные и процессуальные условия формирования уверенности в правильности решения задачи: Дисс. канд. психол. Наук: М.: ИП РАН, 2001 - 131 с.
- 21.Гавриш Н. Навчання розповіді за картиною / Н. Гавриш // Дошкільне виховання. – 2003. – № 1. – С. 7–9.
- 22.Гавриш Н. Організувати, але не обмежувати: управління розвитком дітей в освітньому середовищі ДНЗ / Н. Гавриш, О. Ліннік // Дошкільне виховання. – 2013. – № 1. – С. 8 - 13.
- 23.Горошко Н. А. Зображувальна діяльність у дошкільному навчальному закладі. Четвертий рік життя. – Х.: Видавнича група «Основа», 2007. – 176 с.

24. Гуревич К. М. Развитие волевых действий у детей младшего дошкольного возраста : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук (по психологии) / Гуревич К. М. ; Моск. гос. ун-т. – М., 1940. – 25 с.
25. Дубровина И. В. Возрастные особенности психологического развития детей / И. В. Дубровина, М. И. Лисина. – М.: Здоровье, 1982. - 338 с.
26. Зимбардо Ф. Формирование самооценки // Самосознание и защитные механизмы формирования личности / Ф. Зимбардо. – Самара: «Бахрах-М», 2000. - 282 с.
27. Індивідуалізація виховання в дитячому садку : метод. рек. / С. Є. Кулачківська, Г. В. Гуменюк, О. О. Вовчик-Блакитна, С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко [та ін.]. – К. : Міленіум, 2005. – 126 с.
28. Індивідуалізація виховання дошкільника : навч. посіб. / С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко, О. О. Вовчик-Блакитна [та ін.]. – К. : Наукова думка., 2007. – 200 с.
29. Калинин В. К. Актуальные аспекты теории воли / В. К. Калинин // Эмоционально – волевая регуляция поведения и деятельности. – М., 1986. – С. 120–124.
30. Кириченко М. А. Основы образотворчої грамоти : навч. посіб. / М. А. Кириченко, І. М. Кириченко. – К. : Вища школа, 2002. – 190 с.
31. Козлова С. А. Дошкольная педагогика: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений – 3-е изд., исправ. и доп. / С. А. Козлова, Т.А. Куликова.- М.: Издательский центр “Академия”, 2001.-416с.
32. Коночко О.Л. Сім'я як фактор розвитку активності дошкільника/ Українська родина: науково-методичний посібник.- К.: КМПУВ. 1998.- С.22-29.
33. Коночко Е.Л. Чтобы личность состоялась. – К.: Рад. школа. 1991. – с. 224
34. Коночко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) / О. Л. Коночко. – К. : СтилоС, 2000. – 336 с.
35. Коночко О.Л. Розвинена воля – важлива складова особистісної компетентності дошкільника//Вихователь-методист – 2016 – №2- С.42-46; № 3.- С 15 -22.
36. Коночко О.Л. Що таке самостійність дошкільника/ Підготовка дітей до школи в сім'ї. – К.: Рад.школа., 19074.- С.72-81

37. Корчинова О. В. Декоративно-прикладное творчество в детских дошкольных учреждениях / О. В. Корчинова. – Р. н/Д. : Феникс, 2002. – 223 с.
38. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк // под ред. Л. Н. Проколиенко; сост. В. В. Андриевская, Г. А. Балл, А. Т. Губко, Е. В. Проскура. – К. : Радянська школа., 1989. – 608с.
39. Котирло В. К. Вольова готовність / В. К. Котирло // Завтра в школу / заг. ред. В. К. Котирло. – К. : Радянська школа, 1977. – С.68–96.
40. Котирло В. К. Воля гартується змалку / В. К. Котирло. – К. : Радянська школа, 1975. – 64 с.
41. Котирло В. К. Гартування волі / В. К. Котирло // Підготовка дітей до школи в сім'ї / заг. ред. В. К. Котирло. – К. : Радянська школа, 1974. – С. 62–72.
42. Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей / В. П. Котляр. – К. : Кондор, 2006. – 200 с.
43. Котирло В.К. Развитие волевого поведения у дошкольников. – К.: Радянська школа.- 196 с.
44. Краткий психологический словарь / Сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
45. Краткий психологический словарь // Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
46. Кузин В. С. Психология / Под ред. Б. Ф. Ломова. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. школа, 1982. – 256 с.
47. Кузьменко В.У. Розвиток індивідуальності дитини 3–7 років: монографія / В. У. Кузьменко. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – 354 с.
48. Кулачківська С. Є., Ладивір С. О. Я – дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку) / С. Є Кулачківська, С. О. Ладивір. – К. : Нора-прінт, 1996. – 108 с.
49. Лаврентьева Г. П. Практична психологія для вихователя / Г. П. Лаврентьева, Т. М. Титаренко / ред. А. Я. Невзгляд – К. : ВІПОЛ, 1993.– В.1. – 40с.

- 50.Ладивір С. О. Особистість дошкільника : надії та перспективи розвитку / С. О. Ладивір // Особистість дошкільника : надії та перспективи розвитку: наук.-метод. посіб. Житомир, 2003. – 175 с.
- 51.Ладивір С. О. Психологічні умови реалізації потенційних можливостей дитини / С. О. Ладивір // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. 4. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 6. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 84–97.
- 52.Ликова І. О. Програма художнього виховання, навчання й розвитку дітей 2 – 6 років «Кольорові долоньки» / І. О. Ликова. – Харків: Видавництво «Ранок», 2007. – 128 с.
- 53.Лисенко Н. В. Педагогіка українського дошкільця: У 3-х частинах. – Ч.2: Навч. посіб. / Н. В. Лисенко, Н. Р. Кирста. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 360 с.
- 54.Литвин Л. І. Розвиваємо волю дитини / Л. Литвин // Дошкільне виховання. – 2000. – №8. – С. 22–23.
- 55.Лиштван З. В. Конструирование: Пособие для воспитателя дет. сада / З. В. Лиштван. – М.: Просвещение, 1981. – 159 с.
- 56.Літвін Л. І. Розвиток вольової сфери дитини дошкільного віку / Л. І. Літвін // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях : Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : [Академія праці і соціальних відносин], 2000. – Вип. 20, ч. 2. – С. 30–36.
- 57.Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Вид. ТОВ “КММ”, 2006. – 240 с.
- 58.Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – Вид. 2-ге переробл., доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
- 59.Мішечкіна М. Є. Характеристика основних підходів у вивченні впевненості у собі / М. Є. Мішечкіна // Наук. вісник Бердян. держ. пед. універс. Гуманітарні науки. – 2008. - № 1. – С. 97 - 103.

60. Мішечкіна М. Є. Як виховати впевнену в собі дитину // Дошкілля. – 2009. - № 1. – С. 20 - 22.
61. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учебник для студ. вузов / В. С. Мухина. – 5-е изд., стереотип. – М. : Академия, 2000. – 456 с.
62. Неверович Я. З. Развитие воли у дошкольников / Я. З. Неверович // Психология личности и деятельности дошкольника / под ред. : А. В. Запорожца, Д. Б. Эльконина. – М. : Просвещение, 1965. – С. 71–107.
63. Николаева Е. И. Психология детского творчества./Е. И. Николаева. - [2-е изд.] – СПб.: Питер, 2010. -240с.
64. Обухова Л. С. Детская психология: теория, факты, проблемы / Л. С. Обухова. – М. : Тривола, 1995. – 360 с.
65. Одаренные дети / Пер. с англ. Д. Линник, А. Мкервали / [Под общ. ред. Г. В. Бурменской, В. М. Слуцкого]. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
66. Основы дошкольной педагогики / Под ред. А. В. Запорожца, Т. А. Марковой. – М.: Педагогика, 1980. – 272 с.
67. Павелків Р. В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К.: Академвидав, 2008. – 432 с.
68. Педагогічний словник / За редакцією Ярмаченка М. Д. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
69. Пісоцький О. П. Основи образотворчого мистецтва та образотворча діяльність у дошкільному віці : навч. посіб. для студентів спеціальності "Дошкільна освіта" / О. П. Пісоцький, Л. М. Пісоцька. – 2-ге вид., доповн. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. – 163 с.
70. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» [нова редакція]. У 2 ч. Ч. II. Від трьох до шести (семи) років / Аксьонова О. П., Аніщук А. М., Артемова Л. В. та ін. наук. кер О. Л. Кононко. – К.: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. – 452 с.
71. Психологический словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., и доп. – М.: Политиздат, - 494 с.

72. Ромек В. Г. Понятие уверенности в себе в современной социальной психологии // Психологический вестник. – Ростов на-Дону, Изд-во РГУ. – В. 1. Ч. 2. – С 132 - 146.
73. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – 4-е изд. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 720 с. – (Серия “Мастера психологии”).
74. Серебрякова Е. А. Уверенность в себе и условия ее формирования у школьников: дис. канд. пед. наук / Серебрякова Е. А. – М, 1995. – 129 с.
75. Соловйова Л. І. Вольовий розвиток дитини дошкільного віку як чинник її особистісного зростання / Л. І. Соловйова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. ст. / за заг. ред. : С. Д. Максименка, С. Є. Кулачківської. – К. : Нора – прінт, 2002. – Том IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 1. – С. 60–64.
76. Соловйова Л. І. Вольовий розвиток старшого дошкільника / Л. І. Соловйова // Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника : метод. посіб. для педагогів, практик. психологів, студ. сер. і вищ. пед. закл. / С. Є. Кулачківська (наук. ред.), Т. О. Піроженко, Л. Г. Подоляк та ін. – К. : Світич, 2003. – С. 21–27. – (Б-чка журн. “Дошк. виховання”). – Бібліогр. : с. 33.
77. Соловйова Е. О. Детская психология: учебн. / Е. О. Смирнова. – М.: ВЛАДОС, 2006. – 366 с.
78. Соловйова Л. І. Вольовий розвиток дитини дошкільного віку як чинник її особистісного зростання / Л. І. Соловйова // актуальні проблеми психології: зб. наук. праць / за заг. ред. С. Д. Максименка, Є. С. Кулачківської. – К.: Нора – прінт, 2002. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 1. – С. 60 - 64.
79. Соломенникова О. Народное искусство в работе с дошкольниками / О. Соломенникова // Дошкольное воспитание. – 2005. – № 1. – С. 12–13.
80. Терещенко О. П. Розвиток творчості дошкільника в образотворчій діяльності: Навч.-метод. посіб. / О. П. Терещенко. – К.: Світич, 2009. – 112 с.
81. Тищенко С. П. Психологія виховного впливу сім’ї на дитину / С. П. Тищенко. – К.: Знання, 1982 – 48 с.
82. Урунтаева Г. В., Афонькина Ю. А. Практикум по детской психологии: Пособие для студентов педагогических институтов, учащихся педагогических училищ и

колледжей, воспитателей детского сада/Под ред. Г.А.Урунтаевой. М.: Просвещение: Владос, 1995. – 291с
Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі / за заг. ред. В. Сухорукової. – К. : Видавничий дім "Слово", 2010. – 376 с.

83.Федієнко В. В. Образотворче мистецтво / В. В. Федієнко, О. Ю. Чемеренко. – Х. : ВД "Школа", 2004. – 64 с.

84.Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – К., 1986. – 796 с.

85.Швайко Г. С. Заняття по изобразительной деятельности в детском саду: Подготовительная к школе группа: Программа, конспекты : пособ. / Г. С. Швайко. – М. : Гумманит. изд. центр "ВЛАДОС", 2003.

86.Шевчук А Дитина у світі культури: орієнтири до освітньої лінії / А. Шевчук // Дошкільне виховання. – 2012. – № 9. – С. 14 - 21.